

Providing a Spiritual Lifestyle Model Based on the Alawi Tradition for Managers in Iran's Public Organizations

(Research Article)

Hossein Esmaili¹ , Seyed Mahdi Viseh^{2*} , Zeinab Toulabi³

Submission Date: 23 December 2024

Revision Date: 17 April 2025

Acceptance Date: 10 May 2025

(Page 1-32)

Abstract

In contemporary public administration, attention to ethical and spiritual dimensions of management has become increasingly important for achieving good governance, administrative integrity, and public trust. Managers in governmental organizations are not merely responsible for performing technical and administrative duties; rather, their behavior, decisions, and value orientation significantly influence the legitimacy, efficiency, and ethical climate of public institutions. In societies such as Iran, whose cultural and political systems are rooted in religious values, management models that incorporate indigenous moral and spiritual principles are particularly necessary. Among the most valuable sources for such models are Islamic teachings and the conduct of prominent religious figures. The conduct of Imam Ali (peace be upon him), especially as reflected in Nahj al-Balagha and other classical texts, represents one of the richest sources of ethical and managerial teachings in Islamic thought. His approach to governance emphasizes justice, accountability, humility, social responsibility, and devotion to divine values. Accordingly, the present study aims to develop a model of spiritual living for managers of Iranian governmental organizations based on the Alawi tradition.

1. M.A. Student in Management, Faculty of Humanities, Ilam University, Ilam, Iran

2. Associate Professor, Department of Management, Faculty of Humanities, Ilam University, Ilam, Iran

3. Associate Professor, Department of Management, Faculty of Humanities, Ilam University, Ilam, Iran

*: Corresponding Author:

Email: m.vayseh@ilam.ac.ir

How to cite this article: Esmaili, H., Viseh, S. M., & Toulabi, Z. (2025). Providing a Spiritual Lifestyle Model Based on the Alawi Tradition for Managers in Iran's Public Organizations. *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 13(49), 1-32. <https://doi.org/10.22084/nahj.2026.30302.3141>

Keywords: Spiritual life, Alawite tradition, Public managers, Nahj ul Balāgha, Ghurar al Hikam wa Durar al Kalim

Extended Abstract

1. Introduction

In recent decades, the concept of spirituality in organizations has attracted considerable attention in management and organizational studies. Researchers have increasingly recognized that organizational effectiveness and sustainable leadership cannot be achieved solely through technical skills, rational planning, or structural reforms. Ethical commitment, moral responsibility, and spiritual awareness also play essential roles in shaping responsible leadership and healthy organizational environments. Consequently, many scholars have explored concepts such as spiritual leadership, workplace spirituality, and value-based management.

Despite this growing interest, much of the existing literature on spirituality in organizations is rooted in Western theoretical frameworks and cultural assumptions. While these approaches offer valuable insights, they may not fully correspond with the cultural and religious contexts of Islamic societies. In Iran, where social and political institutions are strongly influenced by Islamic values, it is essential to develop management models grounded in indigenous religious teachings.

Islamic sources provide rich guidance regarding leadership, responsibility, and ethical governance. Among these sources, the teachings and conduct of Imam Ali (peace be upon him) occupy a unique position. His sermons, letters, and sayings—preserved mainly in Nahj al-Balagha—contain profound insights into justice, governance, ethical leadership, and social responsibility. Imam Ali's model of governance integrates spiritual devotion with practical administration, demonstrating that ethical leadership requires both moral self-discipline and responsible public service. Therefore, examining the Alawi tradition can provide a valuable foundation for constructing a model of spiritual living for contemporary public managers.

2. Reserch Problem

Although Islamic teachings emphasize ethical conduct and moral responsibility in governance, there often exists a gap between these ideals and the realities of administrative practice. In some governmental organizations, challenges such as declining public trust, bureaucratic inefficiency, and ethical misconduct highlight the need for stronger moral and spiritual foundations in leadership. Addressing these challenges

requires models of management that integrate professional competence with ethical and spiritual development.

Therefore, the central question addressed in the present study is ‘How can a model of spiritual living for managers of governmental organizations be derived from the conduct and teachings of Imam Ali (peace be upon him)?’ By identifying the ethical and spiritual principles embedded in the Alawi tradition, this study seeks to provide a conceptual framework that can act as a guiding force for the behavior and decision-making of public managers.

3. Theoretical Framework

Previous research in organizational spirituality has emphasized the importance of values such as meaning in work, ethical commitment, compassion, and service orientation. Studies on spiritual leadership suggest that leaders who emphasize higher moral purposes can foster greater commitment, motivation, and trust among employees. However, most of these models have emerged from secular or non-Islamic philosophical backgrounds.

Islamic teachings, by contrast, present a holistic view of leadership in which spiritual accountability, moral integrity, and social justice are fundamental principles. In the Alawi tradition, leadership is considered a divine trust (*amanah*), and rulers or administrators are accountable not only to society but also to God. Imam Ali’s governance model highlights principles such as justice, honesty, humility, attention to the rights of citizens, protection of public resources, and compassion toward the disadvantaged.

These principles collectively form the basis of what can be called spiritual living in leadership—a mode of life in which personal spirituality and public responsibility are integrated. Such an approach emphasizes self-discipline, ethical awareness, and a constant sense of accountability before God and society.

4. Research Method

The present study adopts a qualitative interpretive approach and employs thematic analysis to extract key components of spiritual living from Islamic sources. Data were collected through library research and direct analysis of classical texts, particularly Nahj al-Balagha and Ghorar al-Hikam wa Durar al-Kalim. Relevant passages related to leadership, ethics, and spiritual conduct were identified and systematically coded.

In the initial stage of analysis, 215 primary codes were extracted from the textual data. Through a process of conceptual refinement and categorization, these codes were reduced to 82 preliminary themes. Further analysis and integration led to the identification of 47 final themes, which were then organized into broader conceptual categories representing the main dimensions of spiritual living in Alawi leadership.

To enhance the validity and reliability of the findings, the proposed model and its thematic structure were evaluated by 15 experts in Islamic management and Nahj al-Balagha studies. Their feedback was collected through a structured questionnaire, and the results confirmed the conceptual coherence and relevance of the proposed model.

5. Findings

The results of analysis revealed that spiritual living for managers, according to the Alawi tradition, can be explained through five major dimensions:

1. Patience and endurance

This dimension reflects the ability of managers to endure difficulties and remain steadfast in fulfilling their responsibilities. Leadership in public organizations often involves facing criticism, pressure, and complex challenges. The Alawi model emphasizes patience, resilience, and perseverance as essential virtues for maintaining ethical integrity under such conditions.

2. Fulfillment of promises and responsibility

From Imam Ali's perspective, leadership is a trust entrusted to individuals by society and ultimately by God. Managers must, therefore, honor their commitments, protect public resources, and act with a strong sense of accountability. Faithfulness to promises and responsibility toward citizens constitute a core element of ethical governance.

3. Precision and diligence in affairs

Another important aspect of spiritual leadership in the Alawi tradition is careful supervision and diligence in administrative affairs. Managers are expected to monitor financial and organizational matters closely, ensure transparency, and avoid negligence in public responsibilities.

4. Sincerity and people-centeredness

Sincerity (ikhlas) represents a fundamental spiritual value in Islamic ethics. In the context of management, it implies performing duties for the sake of justice and service rather than personal gain. This dimension also includes humility, simple living, compassion for citizens, and particular attention to the needs of disadvantaged groups.

5. Belief in the hereafter

Belief in accountability before God and awareness of death and judgment form the spiritual foundation of ethical behavior. In the Alawi worldview, remembrance of the hereafter encourages self-control, discourages corruption, and strengthens commitment to justice and integrity in public service.

Together, these five dimensions illustrate that spiritual living in management extends beyond personal piety and encompasses ethical conduct in all aspects of leadership and governance.

6. Conclusion

The findings of this study demonstrate that the Alawi tradition provides a comprehensive framework for understanding spiritual leadership in public administration. The proposed model of spiritual living emphasizes values such as patience, responsibility, diligence, sincerity, and belief in divine accountability. These principles integrate personal spirituality with ethical governance and responsible management.

Applying this model in governmental organizations could contribute to strengthening administrative integrity, improving ethical decision-making, and enhancing public trust in institutions. By grounding managerial practices in spiritual and moral principles derived from Islamic teachings, public administrators can foster more responsible and value-oriented governance.

Therefore, the Alawi model of spiritual living offers not only a theoretical contribution to the field of Islamic management studies but also a practical guide for promoting ethical leadership in contemporary governmental organizations.

References [in English]

- Battaglio, Jr, R. P., Belardinelli, P., Bellé, N., & Cantarelli, P. (2019). Behavioral public administration ad fontes: A synthesis of research on bounded rationality, cognitive biases, and nudging in public organizations. *Public Administration Review*, 79(3), 304-320.
- Boulding, K. E. (1956). General systems theory—the skeleton of science. *Management science*, 2(3), 197-208.
- Gjaltema, J., Biesbroek, R., & Termeer, K. (2020). From government to governance... to meta-governance: a systematic literature review. *Public Management Review*, 22(12), 1760-1780.
- Lapuente, V., & Van de Walle, S. (2020). The effects of new public management on the quality of public services. *Governance*, 33(3), 461-475.

- Osborne, S. P. (2018). From public service-dominant logic to public service logic: are public service organizations capable of co-production and value co-creation?. *Public management review*, 20(2), 225-231.

(مقاله پژوهشی)

ارائه الگوی زیست معنوی مبتنی بر سیره علوی مدیران سازمان‌های دولتی ایران

حسین اسماعیلی^۱، صید مهدی ویسه^{۲*}، زینب طولابی^۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۰۳ بازنگری مقاله: ۱۴۰۴/۰۱/۲۸

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۲۰

(از ص ۷ تا ۳۲)

چکیده

مدیران سازمان‌های دولتی از مهم‌ترین عوامل اثرگذار در اداره عمومی کشور به شمار می‌آیند و نوع نگرش و سبک زندگی آنان می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در کارآمدی نظام اداری و اعتماد عمومی ایفا کند. از این‌رو، توجه به ابعاد اخلاقی و معنوی در تربیت مدیران دولتی اهمیت ویژه‌ای دارد. هدف این پژوهش ارائه الگوی زیست معنوی مبتنی بر سیره علوی برای مدیران سازمان‌های دولتی ایران است. پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام شده است. داده‌های پژوهش از متون مرتبط با سیره علوی، به‌ویژه خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه، استخراج و مورد تحلیل قرار گرفته‌اند و مضامین مرتبط با زیست معنوی مدیران شناسایی شده‌اند. نتایج پژوهش نشان داد که از مجموع ۲۱۵ شناسه و ۸۲ مضمون اولیه شناسایی شده، در نهایت ۴۷ مضمون نهایی در قالب پنج مفهوم اصلی طبقه‌بندی شدند: صبر و تحمل بالا (رزق و معیشت و رویارویی با سختی‌ها)، وفای به عهد و مسئولیت‌پذیری (امانت دانستن مدیریت، توجه به مفهوم بیت‌المال و الگو بودن حاکم جامعه)، حسابگری و دقت در امور (نظارت دقیق و حسابرسی مالی)، اخلاص و مردم‌داری (دوری از دنیاطلبی، مواسات، ساده‌زیستی و توجه به محرومان) و اعتقاد به معاد (مرگ‌آگاهی و ابتلا). این الگو می‌تواند به عنوان چارچوبی برای تقویت ابعاد معنوی و اخلاقی مدیران در نظام اداری کشور و ارتقای سلامت اداری و اعتماد عمومی مورد استفاده قرار گیرد.

کلید واژه‌ها: زیست معنوی، علوی، مدیران دولتی، نهج‌البلاغه، غررالحکم و دررالکلم.

۱. کارشناسی ارشد، رشته مدیریت، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران

۲. دانشیار، گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران

۳. دانشیار، گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران

*: نویسنده مسئول

۱. مقدمه

دولت چارچوبی از ارزش‌هاست که زندگی عمومی در آن جریان دارد و از قدرت عمومی برای تحقق آن ارزش‌ها استفاده می‌کند (Van de Walle, 2020 & LaPointe). دولت به عنوان یکی از پیچیده‌ترین نظام‌های اجتماعی، وظیفه مدیریت امور عمومی و هدایت جامعه تحت حاکمیت خود را بر عهده دارد (Battaglio et al., 2019). با این حال، پیچیدگی نظام‌های اجتماعی به گونه‌ای است که اداره و هدایت آن‌ها تنها با اتکای صرف به عقل ابزاری و محاسبات فنی امکان‌پذیر نیست. بر اساس طبقه‌بندی نظام‌ها که بولدینگ (۱۹۵۶) ارائه کرده است، نظام‌های اجتماعی از جمله پیچیده‌ترین نظام‌ها به شمار می‌آیند و مدیریت آن‌ها نیازمند توجه به ابعاد انسانی، اخلاقی و ارزشی در کنار ابعاد فنی و عقلانی است.

در این میان، مفهوم دولت اسلامی از جمله مهم‌ترین مفاهیم در اندیشه سیاسی معاصر به شمار می‌رود؛ زیرا در چنین دولتی ارزش‌های دینی نقش اساسی در شکل‌دهی به ساختارها و کارکردهای حکمرانی دارند و پیوند میان دین و سیاست به نظام سیاسی ماهیتی خاص و پیچیده می‌بخشد (احمدی احمدی، ۱۳۹۴). هرچند درباره اطلاق عنوان «دولت اسلامی» دیدگاه‌های متفاوتی مطرح شده است، اما در یک نگاه کلی، دولت اسلامی دولتی تلقی می‌شود که در آن تلاش می‌شود میان ارزش‌های مطلوب و آرمانی اسلامی و واقعیت‌های اداره جامعه نوعی هماهنگی و انطباق برقرار گردد (عرفانی خانقاهی و همکاران، ۱۴۰۰).

از سوی دیگر، جامعه انسانی از مجموعه‌ای از سازمان‌ها و نهادهای مختلف تشکیل شده است که هر یک با اهداف و وظایف خاصی فعالیت می‌کنند و تحقق اهداف کلان جامعه در گرو عملکرد صحیح این سازمان‌ها است. در این میان، مدیریت و رهبری سازمان‌ها یکی از مهم‌ترین عوامل در تحقق اهداف سازمانی و اجتماعی به شمار می‌آید (Gajalatra et al., 2020). مدیریت از مهم‌ترین تلاش‌های انسانی در تاریخ حیات اجتماعی بشر محسوب می‌شود (Osborne, 2018) و بررسی تجربه‌های تاریخی نشان می‌دهد که مدیران و رهبران در سطوح مختلف سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی نقش تعیین‌کننده‌ای در جهت‌دهی به حرکت‌های اجتماعی و پیشرفت جوامع داشته‌اند. از این رو، بدون توجه به نقش مدیریت، هدایت و ساماندهی یک گروه، سازمان یا جامعه امکان‌پذیر نخواهد بود (علایی، ۱۳۹۵).

با وجود این اهمیت، یکی از چالش‌های مهم در سازمان‌های دولتی، انتخاب یا به‌کارگیری الگوهای مدیریتی نامناسب و فاصله گرفتن برخی از مدیران از ارزش‌های اخلاقی و مسئولیت‌های اجتماعی در اداره امور عمومی است؛ مسئله‌ای که می‌تواند به کاهش کارآمدی سازمان‌های دولتی و تضعیف اعتماد عمومی منجر شود (بی‌آزار و همکاران، ۱۳۹۹). در چنین شرایطی، توجه به ابعاد اخلاقی و معنوی مدیریت و بهره‌گیری از منابع معرفتی بومی و دینی می‌تواند زمینه شکل‌گیری الگوهای مدیریتی کارآمدتر و متناسب با ارزش‌های جامعه را فراهم سازد.

در اندیشه اسلامی و به‌ویژه در سیره امام علی(ع)، مجموعه‌ای از اصول اخلاقی، معنوی و مدیریتی مطرح شده است که می‌تواند مبنایی برای تبیین شیوه صحیح اداره امور عمومی و رفتار مدیران در نظام اسلامی باشد. آموزه‌های علوی در حوزه‌هایی همچون عدالت‌محوری، مسئولیت‌پذیری، ساده‌زیستی، توجه به بیت‌المال، مردم‌داری و پاسخ‌گویی، ظرفیت قابل توجهی برای تبیین الگوهای اخلاقی و معنوی در مدیریت دارد.

بر این اساس، یکی از پرسش‌های اساسی در حوزه مدیریت دولتی در جامعه اسلامی آن است که چگونه می‌توان با بهره‌گیری از آموزه‌ها و سیره امام علی(ع)، الگویی از زیست معنوی برای مدیران سازمان‌های دولتی ارائه کرد که بتواند به تقویت سلامت اخلاقی، مسئولیت‌پذیری و کارآمدی آنان در اداره امور عمومی کمک کند. از این‌رو، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این سؤال کلی است که الگوی زیست معنوی مبتنی بر سیره علوی برای مدیران سازمان‌های دولتی ایران دارای چه ابعاد و مؤلفه‌هایی است و چگونه می‌تواند به عنوان چارچوبی برای ارتقای رفتار مدیریتی در نظام اداری کشور مورد استفاده قرار گیرد.

۱-۱. بیان مسئله

عملکرد موفق سازمان‌های دولتی بخش قابل توجهی از تصویر ذهنی مثبت شهروندان درباره دولت‌ها را شکل می‌دهد، موجب ارتقای سطح کارآمدی دولت‌ها و افزایش مشروعیت آن‌ها نزد مردم می‌شود و از سوی دیگر ناکامی در انجام بهینه مسئولیت‌ها و وظایف، سبب تقویت تصویر ناکارآمدی دولت‌ها و کاهش مشروعیت آن‌ها می‌گردد(اسدی و همکاران، ۱۳۹۸). از این‌رو، برای افزایش ظرفیت حکمرانی و همچنین ارتقای کارایی و اثربخشی خدمات عمومی، نیاز به مدیران و کارکنانی است که بتوانند بر اساس شایستگی‌های حرفه‌ای و اخلاقی و با در نظر گرفتن مصالح عمومی جامعه، خدمات مطلوب‌تری به شهروندان ارائه کنند(علی‌زاده، ۱۳۹۴).

بررسی‌ها نشان می‌دهد که عنصر اصلی و حیاتی هر سازمان، نظام مدیریتی آن است. مشاغل مدیریتی ماهیتی پیچیده دارند و انجام موفقیت‌آمیز و اثربخش آن‌ها مستلزم برخورداری از مجموعه‌ای از شایستگی‌ها، مهارت‌ها، توانایی‌ها و ویژگی‌های فردی و اخلاقی است. از این‌رو، در همه جوامع، گزینش، آموزش و تربیت حرفه‌ای مدیران شایسته از جمله چالش‌های اساسی نظام‌های مدیریتی به شمار می‌آید. چنانچه تربیت مدیران به‌صورت صحیح و مناسب انجام گیرد، منافع گسترده‌ای در سطح سازمانی و اجتماعی به همراه خواهد داشت(مجبی و همکاران، ۱۴۰۲). در اندیشه اسلامی نیز تربیت مدیران شایسته از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، به‌گونه‌ای که سهل‌انگاری در این زمینه نوعی خیانت به امانت اجتماعی تلقی می‌شود. در قرآن کریم آمده است: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ﴾؛ همانا خداوند به شما فرمان می‌دهد که امانت‌ها را به صاحبان آن‌ها بازگردانید و هنگامی که میان مردم داوری می‌کنید، به عدالت داوری نمایید(نساء/۵۸).

در این میان، سیره و آموزه‌های امام علی(ع) به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع اندیشه مدیریتی در سنت اسلامی، ظرفیت قابل توجهی برای ارائه الگوهای اخلاقی و معنوی در مدیریت دارد. در نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، امام علی(ع) ضمن هشدار درباره فریبندگی دنیا، بر ضرورت خودسازی معنوی، پیوند مستمر با خداوند، غلبه بر وسوسه‌های نفسانی، یاد معاد و اصلاح آخرت تأکید می‌کنند. همچنین دستوراتی همچون امر به معروف، جهاد در راه خدا، صبر در سختی‌ها و پرهیز از رذایل اخلاقی را از الزامات زیست صحیح انسان معرفی می‌نمایند. این آموزه‌ها می‌توانند به ارتقای سطح معنویت فردی و اجتماعی و اصلاح الگوهای رفتاری مدیران در نظام اداری کمک کنند.

مقصود از زیست معنوی، فرایند رشد و تحول معنوی انسان، تعبد و بندگی خداوند و حرکت از ظلمات به سوی نور و روشنایی است. بر این اساس، انسان برای ارتقای سطح معنویت خود باید از مسیرهایی همچون آگاهی‌بخشی و بصیرت‌افزایی، شناخت صحیح دنیا و خودسازی معنوی از طریق کسب فضایل اخلاقی و ترک رذایل عبور کند تا در مسیر بندگی الهی قرار گیرد(خادمی و همکاران، ۱۳۹۸). قرآن کریم نیز برای تبیین مفهوم زیست معنوی از استعاره‌های متعددی بهره گرفته است؛ از جمله «زیست معنوی به منزله سفر»، «حرکت از ظلمات به سوی نور»، «رشد همچون زراعت»، «حرکت از پایین به بالا» و «پالایش درونی». بسیاری از این استعاره‌ها به‌ویژه استعاره «زیست معنوی سفر است»، بر اساس طرحواره‌های حرکتی و برخی نیز بر اساس طرحواره‌های جهت‌ی و قدرتی شکل گرفته‌اند(شاکرنژاد، ۱۳۹۵).

از سوی دیگر، ساده‌زیستی، پرهیز از دنیاگرایی و دوری از تجمل‌گرایی از عوامل مهم موفقیت رهبران الهی در هدایت جامعه و تحقق عدالت اجتماعی بوده است. بررسی سیره عملی و نظری امام خمینی(ره) نشان می‌دهد که ایشان نه تنها خود به ساده‌زیستی پایبند بودند، بلکه همواره کارگزاران و مسئولان نظام را نیز به این امر توصیه می‌کردند و گرایش به رفاه‌طلبی و تجمل‌گرایی را از آفات مهم نظام اسلامی می‌دانستند(رشیدی و همکاران، ۱۳۹۸). همچنین مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب بر ضرورت توجه به سبک زندگی اسلامی تأکید کرده و تجمل‌گرایی و اشرافی‌گری را از آسیب‌های جدی جامعه اسلامی برشمرده‌اند(خامنه‌ای، ۱۳۹۵).

با وجود این تأکیدها، یکی از چالش‌های مهم در نظام اداری ایران آن است که در بسیاری از موارد میان ارزش‌ها و آموزه‌های دینی مورد تأکید در زمینه ساده‌زیستی، عدالت‌محوری، مسئولیت‌پذیری و خدمت صادقانه با برخی از الگوهای رفتاری مدیران فاصله مشاهده می‌شود. در حالی که در اسناد بالادستی و قوانین اداری کشور به صراحت بر ضرورت سلامت اداری، ساده‌زیستی کارگزاران و پرهیز از تجمل‌گرایی تأکید شده است. به عنوان نمونه، در سیاست‌های کلی نظام اداری ابلاغی مقام معظم رهبری (۱۳۸۹) بر استقرار نظام اداری مبتنی بر «سلامت، پاکدستی، عدالت‌محوری و خدمت‌گزاری» تأکید شده است. همچنین در قانون مدیریت خدمات کشوری (مصوب ۱۳۸۶)، اصولی همچون امانت‌داری در استفاده از منابع عمومی، پاسخ‌گویی و رعایت صرفه‌جویی در هزینه‌های دولتی مورد توجه قرار گرفته

است. افزون بر این، در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه جمهوری اسلامی ایران نیز بر اصلاح نظام اداری، ارتقای سلامت اداری، مبارزه با فساد و تقویت فرهنگ ساده‌زیستی و مسئولیت‌پذیری مدیران تأکید شده است (قانون برنامه ششم توسعه، مواد ۳۵ و ۹۰).

با این حال، گزارش‌ها و تحلیل‌های منتشرشده درباره عملکرد نظام اداری نشان می‌دهد که در برخی موارد، فاصله‌ای میان این ارزش‌ها و واقعیت‌های رفتاری برخی مدیران مشاهده می‌شود. برای مثال، گزارش‌های رسمی نهادهای نظارتی همچون دیوان محاسبات کشور و سازمان بازرسی کل کشور در سال‌های اخیر به مواردی از استفاده نامتعارف از منابع عمومی، هزینه‌های غیرضروری اداری و برخی مظاهر تجمل‌گرایی در سطوح مدیریتی اشاره کرده‌اند که این امر می‌تواند موجب تضعیف اعتماد عمومی و کاهش سرمایه اجتماعی شود. همچنین برخی پژوهش‌ها در حوزه سلامت اداری نشان می‌دهد که فاصله میان ارزش‌های مطلوب مدیریتی و رفتارهای عملی در برخی سازمان‌های دولتی همچنان به عنوان یکی از چالش‌های جدی حکمرانی در ایران مطرح است (دانایی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۶).

این شکاف میان ارزش‌های مطلوب و رفتارهای مدیریتی می‌تواند به کاهش اعتماد عمومی، تضعیف سرمایه اجتماعی و کاهش کارآمدی نظام اداری منجر شود. از این‌رو، یکی از نیازهای اساسی در حوزه مدیریت دولتی، تبیین و ارائه الگوهایی است که بتوانند ابعاد اخلاقی و معنوی مدیریت را به صورت نظام‌مند و کاربردی تبیین کنند و مبنایی برای تربیت و پرورش مدیران شایسته در نظام اداری فراهم آورند.

بر این اساس، این پژوهش در پی پاسخ به دو سؤال اصلی است:

- اول آنکه ابعاد و مؤلفه‌های زیست معنوی مبتنی بر سیره علوی برای مدیران سازمان‌های دولتی کدام‌اند؟

- دوم آنکه این الگو چگونه می‌تواند به عنوان چارچوبی برای تربیت و هدایت مدیران در نظام اداری جمهوری اسلامی ایران مورد استفاده قرار گیرد؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

زیست معنوی به دلیل غیرمادی بودن، انتزاعی است و برای توضیح آن از مفاهیم حسی و تشبیه استفاده می‌شود. عرفا و اندیشمندان مسلمان برای بیان این تجربه غیرحسی، آن را به سفر تشبیه کرده‌اند. در قرون اول و دوم هجری، مسلمانان با اجرای فرایض و نوافل به تجارب معنوی دست یافتند و با بهره‌گیری از قرآن و روایات، کیفیت این تجارب و روش‌های دستیابی به آن‌ها را توضیح دادند. با گذر زمان، این تجارب ساختارمند شد و به صورت مراحل طولی و شبیه به منازل سفر توصیف گردید. شقیق بلخی، به‌عنوان نخستین پیشگام، در رساله "آداب العبادات" این مدارج و حالات را به‌طور منظم ترسیم کرد (شاکرنژاد، ۱۳۹۵).

در دهه‌های اخیر، مفهوم معنویت در سازمان و مدیریت به یکی از موضوعات مورد توجه در ادبیات مدیریت، رفتار سازمانی و رهبری تبدیل شده است. پژوهشگران نشان داده‌اند که معنویت در

محیط کار می‌تواند با پیامدهایی همچون افزایش معناجویی در کار، تعهد سازمانی، رضایت شغلی، رفتارهای اخلاقی، مسئولیت‌پذیری، اعتماد سازمانی و کاهش فرسودگی شغلی همراه باشد (Giacalone & Jurkiewicz, 2003; Fry, 2003; Petchsawang & Duchon, 2009). در این ادبیات، معنویت عموماً به‌عنوان تجربه‌ای از معناداری، احساس پیوند با دیگران، تعالی درونی، انسجام ارزشی و جهت‌گیری اخلاقی تعریف شده است. همچنین برخی الگوها، از جمله الگوی «رهبری معنوی» فرای (۲۰۰۳)، بر نقش چشم‌انداز، امید/ایمان و نوع‌دوستی در ایجاد انگیزش درونی و ارتقای عملکرد فردی و سازمانی تأکید کرده‌اند.

زیست معنوی سیره علوی و شاخصه‌های آن

با بررسی محتوای مبانی اسلامی، پنج شاخصه عمده از زیست معنوی سیره علوی شناسایی و استخراج شد که در ادامه در پنج بخش به بررسی اهمیت هر شاخصه و آثار تربیتی آن خواهیم پرداخت.

۱. وفای به نذر و آثار تربیتی آن

اولین شاخصه وفای به نذر است. نذر از نظر لغوی به معنی آنچه واجب گردانند بر خود است. همچنین التزام به انجام یا ترک عملی به صورت خاص به خاطر خداوند متعال با صیغه خاص که منعقد می‌شود از تعاریف دیگر نذر است (همامی و دیانی در دشتی، ۱۳۸۵). واژه نذر، راغب در مفردات مینویسد: «نذر یعنی در کاری که پیش می‌آید انسان چیزی را بر خودش واجب کند که در واقع واجب نیست»، می‌گویند: نذرت لله امراً - کاری را برای خدا بر خود نذر کردم که انجام دهم. بنابراین نذر آن است که انسان در برابر خداوند، خود را به چیزی ملتزم و متعهد کند و مثلاً چنین بگوید: من در برابر خدا نذر می‌کنم که فلان عمل را انجام دهم یا فلان چیز را انفاق کنم یا بگویم: من در برابر خدا نذر می‌کنم که اگر فلان حاجتم روا شود چنین و چنان کنم. اولی را نذر ابتدایی و دومی را نذر شرطی می‌گویند و از نظر فقهی هر دو لازم الاجرا است و کسی که نذر می‌کند بر او واجب می‌شود که به نذر خود عمل کند و اگر نکرد کفاره دارد (اکبریان، ۱۳۹۵). از فواید ثمرات وفای به نذر میتوان به ۱. خداوند، مددکار و یاور وفاکنندگان (بقره/۲۷۰)؛ ۲. از عوامل ورود به بهشت (انسان/۷)؛ ۳. مصونیت از سختی‌های قیامت (انسان/۷)، موجب شادابی و شادمانی در قیامت (همان) اشاره کرد. از مفهوم ﴿وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ﴾ در آیه ﴿وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ﴾ (بقره/۲۷۰) که تارکان وفای به نذر در شمار آنان است استفاده می‌شود که وفاکنندگان به نذر مشمول نصرت الهی هستند (خسروپناه و پناهی آزاد، ۱۳۸۸).

۲. معاد باوری و آثار تربیتی آن

معاد به عنوان یکی از اصول دین به اندازه‌ای مهم و تأثیرگذار است که در مورد آن چنین گفته شده است: «این اصل در اسلام، با سایر اصول اعتقادی و نیز با فروع دین و احکام و حتی اخلاق و به عبارتی با همه شؤون جهان و از جمله انسان در ارتباط است» (حاج‌حسینی و همکاران، ۱۳۹۸). شهید مطهری در اهمیت معاد می‌نویسد: «مسئله معاد از نظر اهمیت، بعد از مسئله توحید مهمترین مسئله دینی و اسلامی است.

پیامبران آمده‌اند برای اینکه مردم را به دو حقیقت مؤمن و معتقد کنند: یکی به خدا و دیگری به قیامت (مطهری، ۱۳۳۱). با مراجعه به آیات و روایات در این زمینه این کارکرد بیشتر تبیین می‌شود، چنانچه بیش از یک سوم آیات قرآن درباره جهان پس از مرگ بوده و بسیاری از آنها بیانگر آثار ایمان یا پیامدهای انکار معاد هستند؛ زیرا ایمان به معاد ضامن اجرای قوانین الهی و زمینه ساز نیل آدمی به کمال نهایی و سعادت ابدی است (همامی و دیانی دردشتی، ۱۳۸۵). ایمان به معاد در واقع ایمان به اهداف عالی معنوی و قدسی است که خداوند برای سعادت دنیوی و اخروی انسان ترسیم کرده است و از مهمترین ثمره‌های معادباوری رهابخشی از پوچگرایی با در نظر گرفتن اهداف معنوی و قدسی می‌باشد. یکی از مهمترین آثار باور به معاد و زندگی پس از مرگ احساس مسئولیت شدید در برابر فرمان الهی است به هر حال وقتی آنها به نذرهایی که بر خویشان واجب کرده‌اند وفا می‌کنند به طریق اولی واجبات الهی را محترم شمرده و در انجام آن می‌کوشند. ترس آنها از شر آن روز بزرگ اشاره به ایمانشان به مساله معاد و احساس مسئولیت شدید در برابر فرمان الهی است. آنها به خوبی معاد را باور کرده‌اند، و به تمام کيفرهای بدکاران در آن روز ایمان دارند و اثر این ایمان در اعمالشان کاملاً نمایان است (یعقوبی و همکاران، ۱۳۹۷).

۳. اطعام و آثار تربیتی آن

ویژگی سومی که در آیه هشتم سوره انسان برای معرفی خانواده علوی آمده اطعام است چنانچه می‌فرماید: ﴿وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَي حَيْهٍ مَسْكِينًا وَيَتِيمًا وَ أَسِيرًا﴾؛ و هم بر دوستی او (یعنی خدا) به فقیر و طفل یتیم و اسیر طعام می‌دهند. این اطعام که بیشتر جریان آن در ارتباط با نذر و روزه گرفتن و اطعام غذای مورد احتیاج شدید خانواده علوی بیان شد، تفاسیر و تحلیل‌های متنوعی دارد. در تفسیر مجمع البیان آمده است: ﴿وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَي حَيْهٍ﴾؛ یعنی اطعام طعام می‌کنند با حبی که بر طعام انحصاری خود دارند. یعنی می‌خورانند طعام موجود و منحصر خود را با نیاز شدیدی که بر آن دارند. خداوند سبحان آنها را توصیف فرموده به ایثار و مقدم داشتن دیگران بر خودشان (خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۹۱). آیات شریفه سوره انسان، دستور و سرمشق بزرگی است برای کسانی که بخواهند مقام عالی و قرب سبحانی را دریابند به اطعام برای رضای خدا و از این جهت حضرت صادق (ع) این آیه را جاری در حق هر مؤمنی که اطعام نماید بر مسکین و یتیم و اسیر برای رضای خدا می‌داند (اکبریان، ۱۳۹۵). اطعام در قرآن به اشکال گوناگونی بیان شده است که اثرات آن هم دنیوی و هم اخروی است. خداوند در سوره ماعون آیه سوم می‌فرماید: ﴿وَلَا يَخْضُ عَلَي طَعَامِ الْمَسْكِينِ﴾ و (کسی را) بر اطعام فقیر ترغیب نمی‌کند. در این سوره که اثرات انکار معاد را بیان می‌کند، به بحث عدم اطعام اشاره می‌کند. اطعام به نیازمندان و معادباوری رابطه تنگاتنگی با هم دارد که قرآن یکی از اثرات عدم معادباوری را اطعام نکردن و ترغیب دیگران به انجام ندادن این عمل و ویژگی شایسته است.

۴. اخلاص و آثار تربیتی آن

اخلاص از ارکان عبادات محسوب می‌شود و اثرات تربیتی فراوانی دارد که خداوند در برخی موارد متضمن اعطای آنها است. در حدیثی در کتاب بحار آمده است: «کسی که چهل روز با اخلاص به سر ببرد چشمه‌های حکمت از قلبش بر زبان (و قلم) او جاری می‌گردد». دستور بندگی خالص در قرآن علاوه بر واژه اخلاص و مشتقات آن با کلمات و عبارت‌های متنوع دیگری آمده است؛ مانند: «رُئِدُونَ وَجْهَهُ»، «أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ»، «تَصَحَّحُوا لِلَّهِ»، «ابْتَغَاءِ مَرْضَاتِ اللَّهِ»، «ابْتَغَاءِ وَجْهِ اللَّهِ»، «و قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ»، «خَنِيفٌ»، «تَبَتَّلَ إِلَيْهِ» (عبیات و مطوری، ۱۳۹۴). از طرفی شرک در تضاد با اخلاص است و از این جهت یکی از مهمترین شروط قبول شدن عبادات اخلاص است. در جای جای قرآن اخلاص پیامبران در هدایت مردم و تبلیغ رسالت به چشم می‌خورد مانند آیه ۷۲ سوره یونس: ﴿... فَمَا سَأَلْتَكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ ...﴾؛ من مزدی از شما نمی‌طلبم پاداش من جز بر عهده خدا نیست. موارد متعددی قرآن در معرفی آنان (پیامبران) می‌فرماید از کسانی تبعیت کنید که از شما در ازای تبلیغ پاداش (اجر) دریافت نمی‌کنند. آیه نهم سوره انسان ویژگی چهارم این خانواده گرامی را بیان می‌کند. ﴿إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لُوحِيهِ اللَّهُ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَ لَا شُكًّا وَرَاشُكُورًا﴾؛ (و زبان قال و حالشان این است که) جز این نیست که ما شما را برای رضای خدا اطعام می‌کنیم از شما پاداش و سپاسی نمی‌خواهیم. جز این نیست که ما اطعام می‌کنیم شما را قربۀ الی الله اراده نداریم از شما که عوضی و جزائی بما دهید یا شکرگزار ما باشید. بنابراین در زمان اطعام آنان، توقع جزا و شکرگزاری از آنها نداشتند و غرض از اطعام آنها جز رضا و خشنودی خدا و قربت و خلوص نبوده است. چنانچه عمل وقتی از خود خواهی و ریاء و باقی جهات طبیعی خالص گردید آن وقت انجام دهنده آن از نیکوکاران محسوب می‌گردد و ابرار کسانی می‌باشند که در انفاق، منت به فقیر نگذارند و عوض از وی نخواهند بلکه با کمال احتیاج خود خالصا مخلصا لوجه الله اتفاق نمایند (حاج حسینی و همکاران، ۱۳۹۸).

۵. خوف الهی و آثار تربیتی آن

خوف از خداوند در حقیقت ترس از رفتار زشت و ناپسند خودمان است که بر اثر قوانین تشریحی الهی عذاب و کیفر خداوندگاری بر آنها مترتب می‌گردد و در اینباره باید از خدا بترسیم؛ چون او است که می‌تواند ما را ببخشد و کیفر و عذاب را از ما بردارد و یا ما را به عذاب خویش مبتلا سازد (مصباح یزدی، ۱۳۸۰). دهمین آیه از سوره انسان به ویژگی خوف الهی خانواده علوی-فاطمی اشاره می‌کند: ﴿إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا غَبُوسًا قَمَطِيرًا﴾ (انسان/۱۰)؛ ما از قهر پروردگار خود به روزی که از رنج و سختی آن رخسار خلق درهم و غمگین است می‌ترسیم. همچنین تعبیر از روز قیامت به روز «عبوس» و «سخت» با اینکه عبوس از صفات انسان است و به کسی می‌گویند که چهره‌اش را در هم کشیده، به خاطر تاکید بر وضع وحشتناک آن روز است، یعنی آن قدر حوادث آن روز سخت و ناراحت کننده است که نه تنها انسانها در آن روز عبوسند بلکه گویی خود آن روز نیز عبوس است (خسروپناه و پناهی آزاد، ۱۳۸۸). علامه طباطبایی مراد از "عبوس بودن آن" را ظهور کمال شدت آن برای مجرمین دانسته است و در خصوص کلمه

"قمطیر" به معنای دشوار و سخت است و اینکه اگر عمل مذکور خود را تنها و تنها به خاطر خدا انجام دادند، و عبودیت خود را برای خدا خالص کردند، بدین جهت است که از آن روز سخت و دشوار می‌ت رسیدند، و برای بیان علت مذکور اکتفاء نکردند به اینکه ما از آن روز می‌ترسیم، بلکه آن روز را به پروردگار خود نسبت داده، گفتند: «ما از پروردگار خود از روزی می‌ترسیم که چنین و چنان است»، تا فهمانده باشند هم اطعامشان و هم ترسشان برای غیر خداوند نیست (خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۹۱) و این خوف الهی نیروی محرکه قوی جهت تعالی و رشد انسان است. هر چند امامان معصوم (ع) معرفت نابی به خداوند و شایستگی پرستش دارند و خوف الهی در وجود آنان متفاوت با غیر معصومین است، چنانچه حضرت علی (ع) می‌فرماید: «خدایا! من تو را پرستش نکردم از ترس آتش جهنم و پرستش نکردم به طمع بهشت، بلکه فقط تو را شایسته پرستش می‌بینم». در این ارتباط آیت الله جوادی آملی می‌گوید: «سالکانی که خدای سبحان را «خوفاً من النار» عبادت کرده و در محدوده خوف و طمع، کار و عبادت می‌کنند: «یدعون ربهم خوفاً وطمعاً» در وادی محبت قدم نخواهند گذاشت. دوستان خدا می‌دانند که خدای سبحان آنها را از دوزخ می‌رهاند و به بهشت می‌رساند؛ لیکن آنان خدا را برای این عطای معلوم عبادت نمی‌کنند» (جلیلی و همکاران، ۱۳۹۲).

با وجود این، ادبیات موجود درباره معنویت مدیریتی با چند محدودیت مهم روبه‌رو است. نخست آنکه بخش قابل توجهی از این مطالعات در بسترهای غربی و عمدتاً با رویکردهای روان‌شناختی و سازمانی شکل گرفته‌اند و معنویت را بیشتر در قالب متغیرهایی چون معنا در کار، احساس تعلق، رفاه روان‌شناختی یا رهبری ارزش‌محور بررسی کرده‌اند؛ در نتیجه، ابعاد هنجاری، تربیتی و سلوکی معنویت، به‌ویژه در نسبت با سنت‌های دینی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است (Benefiel et al., 2014). دوم آنکه در بسیاری از این پژوهش‌ها، معنویت بیش از آنکه به‌صورت یک «الگوی زیست» فهم شود، به‌مثابه یک سازه فردی یا سازمانی برای بهبود عملکرد تفسیر شده است؛ از این‌رو، نسبت میان معنویت، خودسازی اخلاقی، سبک زندگی مدیریتی و مسئولیت در قبال قدرت عمومی به‌طور کافی تبیین نشده است.

در ادبیات داخلی نیز هرچند پژوهش‌هایی درباره اخلاق مدیریتی، مدیریت اسلامی، شایستگی‌های مدیران، سلامت اداری، ساده‌زیستی مسئولان و نیز معنویت در سازمان انجام شده است، اما این مطالعات غالباً در یکی از سه سطح باقی مانده‌اند: یا به بیان کلیات اخلاق اسلامی در مدیریت پرداخته‌اند، یا برخی فضایل فردی مدیران را به‌صورت پراکنده بررسی کرده‌اند، و یا رابطه معنویت با متغیرهای سازمانی را سنجیده‌اند. در نتیجه، کمتر پژوهشی کوشیده است «زیست معنوی مدیر» را به‌عنوان یک الگوی منسجم، چندبعدی و قابل استفاده در تربیت مدیران دولتی مفهوم‌پردازی و صورت‌بندی کند. افزون بر این، در بسیاری از مطالعات داخلی، مرز میان مفاهیمی مانند اخلاق، دینداری، تقوا، معنویت، زهد، ساده‌زیستی و تعهد مدیریتی به‌روشنی مشخص نشده و همین امر به نوعی پراکندگی مفهومی در ادبیات انجامیده است.

از سوی دیگر، مطالعات مربوط به مدیریت دولتی در ایران غالباً بر موضوعاتی همچون بهره‌وری، فساد اداری، شایسته‌سالاری، پاسخ‌گویی، سلامت نظام اداری و اصلاح ساختارها تمرکز داشته‌اند؛ با این حال، سهم ابعاد درونی و تربیتی مدیران در این مطالعات کمتر برجسته شده است. این در حالی است که در سازمان‌های دولتی، مدیر نه فقط یک تصمیم‌گیر فنی، بلکه حامل امانت عمومی، الگوی رفتاری، صاحب اختیار در تخصیص منابع و دارای نقش مستقیم در شکل‌دادن به اعتماد عمومی است. از این رو، فقدان یک چارچوب روشن درباره زیست معنوی مدیران می‌تواند موجب شود که ابعاد اخلاقی و معنوی مدیریت، در حد توصیه‌های کلی باقی بماند و به الگوی عملی و تربیتی تبدیل نشود.

نکته مهم دیگر آن است که دانش موجود درباره معنویت مدیریتی، به‌ویژه در بستر اسلامی، با نوعی دوگانگی یا ابهام نیز مواجه است. از یک سو، بر نقش معنویت در ارتقای سلامت اخلاقی، خودکنترلی، عدالت‌ورزی و خدمت‌گزاری تأکید می‌شود؛ اما از سوی دیگر، در عمل و حتی در برخی پژوهش‌ها، روشن نیست که این معنویت دقیقاً از چه مؤلفه‌هایی تشکیل شده، چگونه باید در زندگی و رفتار مدیر تجلی یابد، و چه شاخص‌هایی برای تشخیص آن وجود دارد. به بیان دیگر، ادبیات موجود غالباً بر «اهمیت معنویت» توافق دارد، اما در «صورت‌بندی مفهومی و عملیاتی» آن برای مدیران دولتی، به‌ویژه در چارچوبی بومی و مبتنی بر منابع اسلامی، هنوز دچار کمبود است.

در این میان، سیره علوی می‌تواند ظرفیت ویژه‌ای برای رفع این خلأ نظری داشته باشد. امام علی(ع) در سنت اسلامی صرفاً یک شخصیت اخلاقی یا عبادی نیست، بلکه الگوی حکومت‌داری، زمامداری، عدالت‌محوری، رعایت بیت‌المال، مردم‌داری، نظارت بر کارگزاران، زهد در قدرت و التزام عملی به ارزش‌های الهی نیز به شمار می‌آید. از همین رو، سیره علوی این امکان را فراهم می‌کند که معنویت نه به‌عنوان حالتی صرفاً درونی یا فردی، بلکه به‌مثابه شیوه‌ای از زیستن، تصمیم‌گیری، مسئولیت‌پذیری، مواجهه با قدرت، مصرف منابع عمومی و ارتباط با مردم فهم شود. این ویژگی، سیره علوی را از بسیاری از رویکردهای رایج در ادبیات معنویت سازمانی متمایز می‌سازد.

افزون بر این، بخش مهمی از ادبیات موجود یا بر «معنویت در محیط کار» تمرکز دارد یا بر «رهبری معنوی»، در حالی که موضوع «زیست معنوی مدیران دولتی» مستلزم توجه هم‌زمان به ساحت فردی، اخلاقی، سازمانی، اجتماعی و حکمرانی است. مدیر دولتی در موقعیتی قرار دارد که تصمیم‌ها و سبک زندگی او فقط پیامد شخصی ندارد، بلکه می‌تواند بر عدالت اداری، اعتماد عمومی، سلامت سازمانی و حتی مشروعیت نظام حکمرانی اثر بگذارد. بنابراین، برای تبیین زیست معنوی چنین مدیری، نمی‌توان تنها به الگوهای عام معنویت سازمانی اکتفا کرد؛ بلکه لازم است الگویی بومی، هنجاری و ریشه‌دار در منابع اسلامی تدوین شود که هم از نظر مفهومی منسجم باشد و هم قابلیت الهام‌بخشی در تربیت مدیران را داشته باشد.

بر این اساس، خلأ اصلی در دانش موجود را می‌توان در چند محور خلاصه کرد:

نخست، نبود یک الگوی بومی و منسجم برای تبیین زیست معنوی مدیران دولتی در بستر جمهوری اسلامی ایران؛

دوم، غلبه نگاه‌های کلی، انتزاعی و توصیه‌ای بر مطالعات موجود و فقدان صورت‌بندی کاربردی از مؤلفه‌های زیست معنوی؛

سوم، کم‌توجهی به ظرفیت سیره علوی به‌عنوان منبعی جامع برای استخراج ابعاد معنوی، اخلاقی و رفتاری مدیریت؛

و چهارم، نبود مدلی که بتواند میان خودسازی فردی مدیر، مسئولیت‌سازمانی او و الزامات حکمرانی عمومی پیوند برقرار کند.

از این منظر، انجام پژوهش حاضر ضروری است؛ زیرا می‌کوشد با رجوع نظام‌مند به سیره علوی، الگوی زیست معنوی مدیران سازمان‌های دولتی را استخراج و مفهوم‌پردازی کند؛ الگویی که نه صرفاً مجموعه‌ای از فضایل اخلاقی پراکنده، بلکه چارچوبی منسجم برای تربیت، ارزیابی و هدایت مدیران در نظام اداری جمهوری اسلامی ایران باشد.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

در دنیای معاصر، سازمان‌های دولتی به‌عنوان مهم‌ترین نهادهای خدمت‌رسان عمومی، نقشی تعیین‌کننده در تحقق عدالت، اعتماد اجتماعی، کارآمدی نظام اداری و رضایت شهروندان ایفا می‌کنند. در چنین فضایی، مدیران این سازمان‌ها صرفاً مجریان قوانین و مقررات نیستند، بلکه با نوع نگرش، شیوه تصمیم‌گیری، سبک رفتار و نظام ارزشی خود، جهت‌گیری اخلاقی و انسانی سازمان را نیز شکل می‌دهند. از این رو، هرگونه ضعف در بنیان‌های اخلاقی، معنوی و ارزشی مدیران می‌تواند پیامدهایی همچون کاهش سلامت اداری، تضعیف مسئولیت‌پذیری، گسترش منفعت‌طلبی فردی، کاهش اعتماد عمومی و فاصله گرفتن نظام مدیریتی از اهداف متعالی خود را در پی داشته باشد. بر این اساس، توجه به «زیست معنوی» مدیران، به‌ویژه در سازمان‌های دولتی، یک ضرورت اساسی و انکارناپذیر به شمار می‌آید.

ضرورت این پژوهش از آنجا برجسته‌تر می‌شود که بخش قابل توجهی از الگوها و نظریه‌های موجود در حوزه مدیریت، رهبری و معنویت سازمانی، عمدتاً برگرفته از مبانی نظری و فرهنگی غربی‌اند. هرچند برخی از این دیدگاه‌ها در تبیین رابطه معنویت و کارآمدی سازمانی مفید بوده‌اند، اما به دلیل تفاوت در مبانی انسان‌شناختی، ارزش‌شناختی و غایت‌شناختی، لزوماً قابلیت انطباق کامل با جامعه اسلامی ایران را ندارند. در جامعه‌ای که ساختار فرهنگی، اجتماعی و سیاسی آن مبتنی بر آموزه‌های دینی و ارزش‌های اسلامی است، بهره‌گیری از الگوهای بومی و برآمده از منابع اصیل اسلامی، ضرورتی علمی و کاربردی دارد. از این منظر، طراحی الگویی از زیست معنوی که بر پایه سیره علوی استوار باشد، می‌تواند خلأ موجود در ادبیات مدیریت بومی و اسلامی را تا حد زیادی جبران کند.

اهمیت این پژوهش همچنین از جایگاه ممتاز سیره علوی در اندیشه اسلامی ناشی می‌شود. سیره مدیریتی و حکمرانی امیرالمؤمنین امام علی (ع) در متونی همچون نهج‌البلاغه و غررالحکم، یکی از

غنی‌ترین و اصیل‌ترین منابع برای فهم نسبت میان معنویت، اخلاق و مدیریت است. در این سیره، مدیریت نه ابزاری برای سلطه، بلکه امانتی الهی برای اقامه حق، اجرای عدالت، صیانت از حقوق مردم و خدمت خالصانه به جامعه تلقی می‌شود. بنابراین، بازخوانی و صورت‌بندی علمی این آموزه‌ها در قالب یک الگوی مفهومی، می‌تواند زمینه‌ساز ارتقای اندیشه مدیریت اسلامی و ارائه چارچوبی قابل استفاده برای مدیران سازمان‌های دولتی باشد.

از سوی دیگر، اهمیت این پژوهش به شرایط خاص نظام اداری کشور نیز بازمی‌گردد. مدیران در سازمان‌های دولتی با موقعیت‌هایی مواجه‌اند که در آن‌ها امکان بروز تعارض منافع، سستی در انجام وظیفه، کم‌دقتی در بیت‌المال، کاهش پاسخ‌گویی و فاصله گرفتن از روح خدمت‌رسانی وجود دارد. در چنین شرایطی، صرف تکیه بر قوانین بیرونی و نظام‌های کنترلی رسمی کافی نیست؛ بلکه آنچه می‌تواند ضامن پایداری سلامت اداری و رفتار مسئولانه مدیران باشد، وجود نوعی خودکنترلی درونی و تعهد معنوی است. زیست معنوی، در این معنا، به‌عنوان یک سازوکار درونی تنظیم رفتار، نقش مهمی در هدایت مدیر به سوی درستکاری، مسئولیت‌پذیری، دقت در امور، اخلاص در عمل و پاسخ‌گویی در برابر خداوند و مردم ایفا می‌کند. از این رو، تبیین مؤلفه‌های این زیست معنوی بر اساس سیره علوی، از اهمیت فراوانی برای بهبود عملکرد مدیریتی و سلامت نظام اداری برخوردار است.

اهمیت دیگر این پژوهش در بعد نظری و دانشی آن است. اگرچه درباره اخلاق مدیریتی، معنویت در سازمان، رهبری اخلاقی و مدیریت اسلامی پژوهش‌هایی انجام شده است، اما پژوهش‌هایی که به‌طور مشخص و نظام‌مند، «زیست معنوی مدیران» را با اتکا به سیره علوی مفهوم‌سازی و مدل‌سازی کرده باشند، محدود است. این پژوهش می‌کوشد با استفاده از روش تحلیل مضمون و استخراج مضامین از منابع معتبر اسلامی، ابعاد و مؤلفه‌های زیست معنوی مدیران را شناسایی و در قالب الگویی منسجم ارائه کند. از این حیث، پژوهش حاضر می‌تواند به غنای ادبیات نظری در حوزه مدیریت اسلامی، مدیریت دولتی و مطالعات معنویت سازمانی کمک کند و زمینه‌ساز پژوهش‌های تکمیلی در این عرصه باشد.

همچنین، اهمیت کاربردی این تحقیق بسیار قابل توجه است. نتایج این پژوهش می‌تواند برای نهادهای سیاست‌گذار، مراکز آموزش مدیریت، سازمان امور اداری و استخدامی، و نیز مدیران و برنامه‌ریزان منابع انسانی در دستگاه‌های دولتی سودمند باشد. الگوی به‌دست‌آمده می‌تواند به‌عنوان مبنایی برای بازنگری در معیارهای انتخاب و انتصاب مدیران، طراحی دوره‌های آموزشی مبتنی بر اخلاق و معنویت، ارزیابی شایستگی‌های مدیریتی، و تقویت فرهنگ سازمانی مبتنی بر مسئولیت، عدالت و خدمت قرار گیرد. بدین ترتیب، این پژوهش تنها واجد ارزش نظری نیست، بلکه می‌تواند در سطح سیاست‌گذاری و عمل نیز راهگشا باشد.

بر پایه آنچه گفته شد، انجام این پژوهش از یک سو به دلیل خلأ الگوهای بومی و اسلامی در حوزه زیست معنوی مدیران، و از سوی دیگر به سبب نیاز مبرم نظام اداری کشور به مدیرانی متعهد، مسئول، دقیق، صادق و برخوردار از خودکنترلی معنوی، ضرورتی جدی دارد. بنابراین، پژوهش حاضر با تمرکز بر

سیره علوی و استخراج ابعاد زیست معنوی مدیران سازمان‌های دولتی ایران، تلاشی در جهت پاسخ‌گویی به یک نیاز واقعی در عرصه دانش و عمل مدیریتی کشور به شمار می‌آید.

۲. بحث

۲-۱. روش تحقیق

به‌طور خلاصه با توجه به فرایند پژوهش^۱ می‌توان گفت که این تحقیق از لحاظ فلسفه‌های پژوهش^۲، تفسیری است. رویکرد این پژوهش هم استقرایی است و از راهبرد پژوهشی تحلیل مضمون نیز استفاده شده است که یکی از راهبردهای پژوهش‌های کیفی به‌شمار می‌رود. لازم به ذکر است که نوع این پژوهش نیز اکتشافی است. در چنین پژوهش‌هایی که به‌طور عمده اکتشافی و به دنبال ساخت مفاهیم، الگوها و چارچوب‌ها است، اغلب یافته‌های نهایی از پیش معلوم نیست، بر این اساس و با توجه به مبتنی بودن آن بر استنباطات عقلی و تحلیلی در هر مرحله از تحقیق از روش‌های زیر استفاده به عمل خواهد آمد:

- در مرحله اول جمع‌آوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. پیشینه تحقیق مورد توجه قرار گرفته و ادبیات علمی موضوع مورد واکاوی قرار گرفته است.
- در مرحله دوم سیره پژوهی انجام و تلاش شده با مطالعه و غور در کتاب‌های سیره امیرالمؤمنین (ع) و پژوهش‌هایی که در این حوزه صورت گرفته است از یک سو و از سوی دیگر با مراجعه مستقیم به دو کتاب گرانقدر نهج‌البلاغه و غررالحکم و دررالکلم، بیانات حضرت با روش تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گیرد و مضامین مرتبط با موضوع پژوهش استخراج شود.
- در مرحله سوم الگوی نهایی پژوهش با استفاده توزیع پرسشنامه و کسب نظر صاحب‌نظران و جمع‌بندی آن، استخراج و تدوین نهایی شده است. پرسشنامه در میان ۱۵ نفر از خبرگان حوزه مدیریت اسلامی و مطالعات نهج‌البلاغه توزیع شد و نتایج نشان داد که اکثر مؤلفه‌های الگوی پیشنهادی از نظر خبرگان دارای میزان توافق بالا هستند. در این پرسشنامه، از خبرگان خواسته شد میزان اهمیت و تناسب هر یک از مؤلفه‌های الگوی زیست معنوی مدیران را بر اساس طیف لیکرت ارزیابی کنند و در صورت لزوم پیشنهادهای اصلاحی خود را ارائه دهند. نتایج حاصل از دیدگاه‌های خبرگان مورد جمع‌بندی قرار گرفت و بر اساس آن، الگوی نهایی پژوهش اصلاح و تدوین شد.
- تحلیل مضمون، فرایند شناسه‌گذاری اطلاعات کیفی است. مضمون یا تم^۳، بیانگر موضوع مهمی در داده‌ها در زمینه سؤالات تحقیق است و تا حدی معنی و مفهوم الگوی مجموعه‌ای از داده‌ها را نشان می‌دهد. از کنار هم قرار گرفتن مضامین متعدد، شبکه مضامین شکل می‌گیرد. تحلیل مضمون به دنبال استخراج مضمون‌های برجسته متن در سطوح مختلف است. شبکه مضامین نیز به دنبال

1. Research Procces Onion

2. Research philosophies

3. Theme

آسان‌سازی ساختاردهی و ترسیم این مضمون‌ها است. این شبکه بر اساس روشی مشخص، این مضمون‌ها را نظام مند می‌کند:

الف. مضمون‌های پایه (شناسه‌ها و نکات کلیدی متن)،

ب. مضمون‌های سازمان‌دهنده (مقولات به‌دست‌آمده از ترکیب و تلخیص مضمون‌های پایه)،

ج. مضمون‌های فراگیر (مضمون‌های عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به عنوان کل)؛

سپس این مضمون‌ها را به صورت نقشه‌های شبکه وب رسم می‌کند.

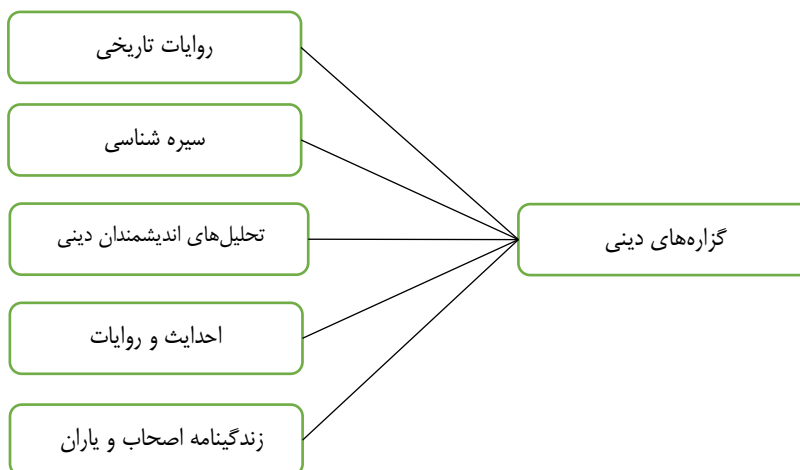
مضمون‌هایی که با روش تحلیل مضمون استخراج می‌شود، باید با روشی به الگویی علمی تبدیل شود.

در تحلیل بیانات امیرالمؤمنین (ع) چند نکته قابل تأمل است:

اول) در سیره حضرت می‌توان دو دسته نظام را از یکدیگر جدا کرد: اول نظام تربیتی و زیست معنوی عمومی که هر انسانی که مؤمن است برای تربیت شدن باید قواعد آن را رعایت کند. نظام دوم خاصتر است و به نظام تربیتی و زیست معنوی کارگزاران حکومت اسلامی مربوط می‌شود. هرچند نظام تربیت کارگزاران می‌تواند بر نظام تربیت عمومی جامعه مبتنی باشد در این پژوهش تنها به نکات تربیتی اختصاصی کارگزاران توجه شده است.

دوم) در بررسی روایات، تنها مواردی تحلیل شده است که مرتبط با کارگزاران است. در جستجوی این نوع موارد نیز بیشتر به بررسی بیانات حضرت در تعامل با حاکمان خویش پرداخته ایم. در روایات نیز آنها که به تبیین احوال و ویژگی‌های مثبت و منفی حاکمان مربوط می‌شود، مورد بررسی بیشتری قرار گرفته است.

سوم) آنچه تحت عنوان منابع قابل مطالعه برای استخراج موضوعات مربوط به این پژوهش قابل ذکر است در حوزه سیره پژوهی در یک دسته‌بندی به شکل زیر قابل ارائه است:

شکل ۱. دسته‌بندی گزاره‌های دینی قابل بررسی در ارتباط با موضوع پژوهش

- روایات تاریخی عبارت است از گزاره‌هایی که در کتاب‌های تاریخی از احوال بزرگان دینی درج شده است. بدیهی است این گزاره‌ها به خودی خود قابل اتکا نیست و در صورت تحلیل و برقراری ارتباط بین آنها و دیگر گزاره‌های مربوط به پژوهش میتوان از نتایج آنها بهره برد. روش گردآوری داده‌ها در این دسته منابع مطالعات اسنادی بوده و روش تحلیل نیز استنباط تاریخی است. در این پژوهش گزاره‌های تاریخی از منابع دست دوم ذکر شده است. کتاب‌هایی که در تبیین زندگی‌نامه‌های معصومین(ع) یا شرح نهج‌البلاغه نگارش شده است از این نوع گزاره‌ها بسیار در خود دارد. با عنایت به اینکه این گزاره‌ها از جنس نقل تاریخی است، می‌توان غیر از استنباط نگارنده، گونه‌ای دیگر استنباط کرد و در محل مناسب پژوهش از آنها استفاده کرد.
- کتاب‌هایی که با عنوان سیره ائمه معصوم یا شرح زندگی نگاشته شده است. به سیره یا سبک رفتاری و زندگی مربوط می‌شود. سیره، ترکیب قول و فعل و تقریر معصوم(ع) در کنار یکدیگر است که بر جمع این موارد و در کنار یکدیگر قرار دادن آنها دلالت دارد. سیره در کنار این سه عامل، عامل تداوم زمانی را نیز با خود همراه دارد. در این پژوهش تلاش شده است تا این نگاه مبنای مطالعه قرار گیرد. این نوع تحلیل جامع، که به بررسی مجتهدانه دین‌شناسان نیاز دارد در زندگی معصومین(ع) متأسفانه کم‌رنگ است. آنچه تحت عنوان سیره در کتاب‌های مختلف ذکر شده نیز با این تحلیل تطبیق ندارد و عموماً به تجمیع روایات و احادیث در کنار یکدیگر با تحلیلی غیر عمیق بسنده شده است.
- دو کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه و غررالحکم و دررالکلم در این پژوهش منبع اصلی بوده است. روایات و احادیث این دو کتاب ارزشمند در این قالب از یکدیگر جدا شده است: خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات قصار در این پژوهش مبتنی بر نکات یاد شده کتاب‌های تاریخی و شرح حال اصحاب حضرت با دقت مورد مطالعه قرار گرفت. از آنجا که کتاب‌های خوبی در تحلیل وضعیت اصحاب حضرت و برخی تعاملات آنان با حضرت نگاشته شده، استنباط اولیه‌ای از سیره بدین شکل صورت گرفته است. کتاب‌هایی از جمله: سیمای کارگزاران علی‌بن‌ابیطالب امیرالمؤمنین(ع)، اصحاب امام علی(ع)، موسوعه سیره اهل‌بیت(ع)، خاطرات امام علی(ع)، شرح نهج‌البلاغه ابن‌ابی‌الحدید، اسوه‌های مدیریت و فرماندهی(زیست‌نامه فرماندهان صدر اسلام)، نقش قبایل یمنی در حمایت از اهل بیت(ع) و... که در مجموع بیش از ۱۴۰۰۰ صفحه مطالعه و از آنها فیش‌برداری شده است. استنباطات این حوزه به گزاره‌ها و تحلیل‌های این کتاب‌ها و برخی تحلیل‌های پژوهشگر مستند است. همچنین بیانات امیرالمؤمنین(ع) در دو کتاب گراندقدر نهج‌البلاغه و غررالحکم و دررالکلم به طور کامل بررسی و سخنان آن حضرت در باب تربیت کارگزاران حکومتی مورد بررسی قرار گرفته و احادیث مرتبط جدا و تحلیل شده است. در ادامه نیز نتایج مطالعات تاریخی و تحلیل سخنان حضرت در یکدیگر ادغام، و در قالب الگوی مفهومی اولیه برای تربیت کارگزاران ارشد تدوین شده است.

۲-۲. یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش در این بخش را می‌توان در دو بخش کلی جای داد: اول یافته‌های حاصل از بررسی سیره امیرالمؤمنین علیه السلام و نتایج تحلیل بیانات حضرت و دوم ارائه نتایج این مطالعه به صاحب‌نظران و گرفتن و تحلیل نظر آنان در زمینه مؤلفه‌های تربیت مدیران ارشد و ساخت الگوی مورد نظر پژوهش مبتنی بر آنها.

این یافته‌ها در قالب چهار محور تحلیل شده است: محور اول به گزاره‌های کتاب‌های تاریخی و سیره‌پژوهی مربوط است. محور دوم به تحلیل مضمون خطبه‌های نهج‌البلاغه مربوط است. محور سوم تحلیل مضمون نامه‌های حضرت را مورد توجه قرار داده است و در محور چهارم استنباط از کلمات قصار در غررالحکم و دررالکلم مورد توجه قرار گرفته است.

- تحلیل سیره پژوهانه: از مجموع بیش از ۲۰ جلد کتاب مطالعه شده در حوزه سیره و تاریخ حکومت امیرالمؤمنین(ع) با توجه به جهت‌گیری پژوهش ۱۲۶ عبارت کلیدی (شناسه) که به نوعی به چگونگی برخوردهای تربیتی حضرت اشاره کرده استخراج شده و از تأمل بر این ۷۱ شناسه، ۲۶ مضمون و اصل قابل اتکا استنباط شده که در رفتار حضرت و نگاه ایشان ملاک عمل قرار گرفته است. این ۲۶ مضمون در تحلیل نهایی در مقایسه با دیگر محورهای چهارگانه قرار گرفته و الگوی نهایی از آن استخراج شده است.

- تحلیل خطبه‌های نهج‌البلاغه: از مجموع خطبه‌های نهج‌البلاغه با توجه به جهت‌گیری پژوهش ۴۲ شناسه استخراج شده که به نوعی به چگونگی برخوردهای تربیتی حضرت اشاره کرده است از تأمل بر این ۴۲ شناسه ۱۵ مضمون قابل اتکا استنباط شده که در بیان حضرت و نگاه ایشان ملاک عمل تربیت مدیران ارشد قرار گرفته است. این ۲۵ مضمون در تحلیل نهایی در مقایسه با دیگر محورهای چهارگانه قرار گرفته و الگوی نهایی از آن استخراج شده است. به عنوان مثال در خطبه ۲۲۴ نهج‌البلاغه، امیرالمؤمنین(ع) در پاسخ به پیشنهاد استفاده از اموال عمومی برای تثبیت قدرت سیاسی می‌فرماید:

«وَاللَّهُ لَوْ أُعْطِيَ الْأَقَالِيمَ السَّبْعَةَ بِمَا تَحْتَ أَفْلَاكِهَا عَلَى أَنْ أَعْصِيَ اللَّهَ فِي نَمَلَةٍ أَسْلُبَهَا جَلْبَ شَعِيرَةٍ مَا فَعَلْتُهُ.»

در این گزاره، چند شناسه اولیه استخراج شد؛ از جمله:

پرهیز از ظلم حتی در کوچک‌ترین موارد، تقوای سیاسی، امانت‌داری در بیت‌المال، و مسئولیت‌پذیری در برابر خداوند.

از تجمیع این شناسه‌ها، مضمون پایه «تقوای مدیریتی و امانت‌داری در قدرت» استخراج شد که در مرحله بعد در ذیل مضمون سازمان‌دهنده «خوف الهی و مسئولیت‌پذیری در برابر خداوند» قرار گرفت.

- تحلیل نامه‌های نهج‌البلاغه: از مجموع نامه‌های نهج‌البلاغه با توجه به جهت‌گیری پژوهش ۶۸ شناسه استخراج شد که به نوعی به چگونگی برخوردهای تربیتی حضرت اشاره کرده است. از تأمل بر این

۶۸ شناسه ۲۵، مضمون قابل اتکا استنباط شده که در بیان حضرت و نگاه ایشان ملاک زیست معنوی مدیران ارشد قرار گرفته است. این ۲۵ مضمون در تحلیل نهایی در مقایسه با دیگر محورهای چهارگانه قرار گرفته و الگوی نهایی از آن استخراج شده است. شایان ذکر است عمده نکات قابل ذکر و تحلیل در سه نامه حضرت به امام مجتبی(ع)، که در حکم وصیت به ایشان است، نامه ۴۵ نهج البلاغه خطاب به عثمان بن حنیف، امیرالمؤمنین(ع) پس از آگاهی از حضور او در مهمانی اشرافی می فرمایند:

«أَفْتَعُ مِنْ نَفْسِي بِأَنْ يُقَالَ هَذَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَلَا أُشَارِكُهُمْ فِي مَكَارِهِ الدُّهْرِ.»

در این عبارت، شناسه‌هایی مانند:

همدلی با محرومان، پرهیز از اشرافی‌گری، ساده‌زیستی حاکم، و مسئولیت اجتماعی مدیر استخراج شد. از ترکیب این شناسه‌ها، مضمون پایه «ساده‌زیستی و همدلی با مردم» شکل گرفت که در تحلیل نهایی در ذیل مضمون سازمان‌دهنده «اطعام و توجه به محرومان» قرار گرفت.

- تحلیل کلمات قصار: از مجموع کلمات قصار غررالْحَكْمِ و دررالْکَلِمِ و نهج البلاغه با توجه به جهت‌گیری پژوهش ۳۴ شناسه استخراج شد که به نوعی به چگونگی برخوردهای تربیتی حضرت اشاره کرده است. از تأمل بر این ۳۴ شناسه، ۱۸ مضمون قابل اتکا استنباط شده که در بیان حضرت و نگاه ایشان ملاک زیست معنوی مدیران ارشد قرار گرفته است. این ۱۸ مضمون در تحلیل نهایی در مقایسه با دیگر محورهای چهارگانه قرار گرفته و الگوی نهایی از آن استخراج شده است. در حکمت ۲۳۷ نهج البلاغه آمده است:

«طَوَيْتُ لِمَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ عَمَلَهُ وَعَلِمَهُ.» از این گزاره، شناسه‌هایی مانند: خلوص نیت در عمل، پرهیز از ریا، جهت‌گیری الهی در رفتار، و صداقت در عمل استخراج شد. در مرحله تحلیل، این شناسه‌ها در قالب مضمون پایه «اخلاص در عمل» طبقه‌بندی شد و در سطح بالاتر در ذیل مضمون سازمان‌دهنده «اخلاص به عنوان محور زیست معنوی مدیران» قرار گرفت. در غررالْحَكْمِ آمده است:

«مَنْ كَثُرَ ذِكْرُهُ لِمَوْتٍ رَضِيَ مِنَ الدُّنْيَا بِالْيَسِيرِ.»

در تحلیل این گزاره، شناسه‌هایی همچون:

یاد مرگ، بی‌اعتنایی به دنیا، کنترل تمایلات مادی، و توجه به آخرت استخراج شد.

- از ترکیب این شناسه‌ها، مضمون پایه «معادباوری و زهد در قدرت» شکل گرفت که در تحلیل نهایی در ذیل مضمون سازمان‌دهنده «معادباوری به عنوان سازوکار خودکنترلی مدیران» قرار گرفت.

تحلیل نهایی: در مجموع ۲۱۵ شناسه و ۸۲ مضمون که از چهار محور به دست آمده در مقایسه‌ای تحلیلی در کنار یکدیگر قرار گرفته و تلاش شده است از این مقایسه، مضمون‌های سازمان‌دهنده الگوی تربیتی و معنوی حضرت استخراج شود. طبیعی است بخشی از مضمون‌ها در هر یک از محورها مشابه یکدیگر است که با ادغام آنها در نهایت ۴۷ مضمون نهایی ایجاد شد. در جدول ذیل مضمون‌های مرتبط در کنار یکدیگر قرار داده، و موارد مشترک در هم ادغام، و نشان داده شده که هر دسته از مضمون‌ها از

کدامیک از محورهای تحلیل استخراج و استنباط شده است. همچنین تلاش شده است برای هر دسته از مضمون‌ها یک مضمون کلیدی تر پیدا شود که این مضمون کلیدی گزینه اصلی جانمایی در الگوی نهایی است.

جدول ۱. مقایسه و استخراج مضمون‌های کلیدی

مضمون کلیدی	مضمون	منبع تحلیل			ردیف	
		کلمات قصار	نامه‌ها	خطبه‌ها		
دوری از دنیا طلبی	نهی از دنیا طلبی مدیران		۱، ۲۱، ۳۶، ۶۴		۳۰	۱
الگو بودن مدیران	الگو بودن مدیران برای کارکنان، اسوه بودن در عمل به دستورات خود، مدیر به عنوان مربی عمل می‌کند، نقش شخصیت مدیر و ویژگی‌های وی در تربیت کارکنان، الگو و اسوه بودن مدیران در سطح و نحوه زندگی	۳۸	۲، ۲۴، ۸۴، ۹۴	۱، ۴، ۲۲	۱۷، ۲۲، ۶۴، ۸۷، ۷۳	۲
توجه به مفهوم بیت المال	حساسیت نسبت به بیت‌المال		۳، ۸، ۴۸	۱۲	۱۸، ۲۰، ۲۴، ۴۳، ۵۰، ۵۶، ۲۷	۳
مرگ آگاهی	مرگ آگاهی و یاد قیامت، آخرتگرایی	۳، ۲۹	۳، ۳۲، ۴۹، ۵۰، ۶۲، ۶۴، ۸۸، ۹۷			۴
ابتلا	ابتلا و آزمایش و نقش آن در تربیت، مبتلا شدن مدیر به مردم خود، ابتلا ابزاری برای سنجش و دادن مسئولیت‌های بزرگ، خودارزیابی	۱، ۲۹، ۴۰	۵۷، ۵۰، ۳۵، ۳۳، ۱۲۳	۲۳	۹۶۶، ۱۱۱، ۱۲۰	۵
نظارت دقیق	نظارت دقیق بر رفتار و احوال مدیران ارشد، نظارت بر احوال مدیران به صورت عمومی و مردمی، نظارت دقیق و ارزیابی عملکرد، نظارت دقیق و محاسبه و مطالبه پاسخگویی		۴۸، ۸۷، ۱۳۲، ۱۹، ۲۹		۳۹، ۴۳، ۴۴، ۴۱، ۱۰۴، ۹۱، ۱۲۵، ۱۲۰	۶
رویارویی با سختیها	رویارویی با سختیها و صبر و استقامت، داشتن عزم	۵، ۱۴، ۱۹، ۱۶، ۲۰، ۴۱	۳۳، ۳۵، ۵۶، ۶۹			۷

رزق و معیشت	رعایت حد کفاف در زندگی و معیشت روزانه، مدیر ارشد نباید تمام هم و غمش رزقش باشد، حد کفاف برای وی کفایت می‌کند، رزق حلال، تأمین رزق از محل درآمدهای شخصی حاکم، تأمین رزق و معاش مدیران از محل بیت‌المال و به میزان مردم عادی		۶۸،۱۰،۹ ۷۹،۳۹،۲۹ ۱۱۱		۳۴،۳۸،۳۰،۶ ۷۲،۵۷،۵۵	۸
توجه به محرومان	توجه به محرومان، توجه به مظلومان جامعه، قراردادن وقت مشخص برای رسیدگی به احوال فقرا و محرومان و توجه ویژه به یتیمان		۱۰۰،۹۲ ۱۱۷،۱۱۶	۱۷،۷	۱۰،۵۵،۴۵	۹
مواسات و ساده‌زیستی	مواسات با مردم، خیرخواهی برای مردم، ساده زیستی و پرهیز از اشرافیگری، مردم‌داری، مبارزه با تضاد طبقاتی مأموریت اصلی حاکم جامعه، حق‌پذیری ویژگی اصلی مدیران ارشد، انتقادپذیری و داشتن گوش شنوا برای شنیدن عیوب شخصی و کاری	۳۳	۳۸،۱۶،۱۱ ۵۹،۳۵	۹،۷	۴۷،۴۴،۱۶،۲۶ ۱۰۵،۲۷،۳۷	۱۰
امانت دانستن مدیریت	امانت دانستن مسئولیت، امانت‌دار دانستن حاکم در برابر بیت‌المال، عدم تلاش برای برعهده گرفتن مدیریت و حرص نداشتن به آن		۹۸،۶۸،۴۸	۱۲	۵۷،۲۷،۱۸	۱۱
حسابرسی مالی	حسابرسی دقیق مالی، گزارشگیری منظم از حوزه تحت مسئولیت		۸۵		۱۲۰،۶۹،۲۴ ۱۲۵	۱۲

این ۴۷ مضمون کلیدی در مقایسه زوجی و چندگانه با یکدیگر قرار گرفته و براساس میزان شباهت‌های هر یک با دیگر مضمون‌ها، دسته‌بندی نهایی صورت گرفت. اولین دسته از مضمون‌های کلیدی به داشتن صبر و تحمل بالا تأکید دارند. در این دسته مواردی مانند رعایت حد کفاف در زندگی و معیشت روزانه، مدیر ارشد نباید تمام هم و غمش رزقش باشد، حد کفاف برای وی کفایت می‌کند، رزق حلال، تأمین رزق از محل درآمدهای شخصی حاکم، تأمین رزق و معاش مدیران از محل بیت‌المال و به میزان مردم عادی، رویارویی با سختیها و صبر و استقامت، داشتن عزم قرار دارند. داشتن صبر و تحمل بالا باعث می‌شود مدیران در سختی‌ها کمتر دچار لغزش شوند.

دومین دسته از مضمون‌های کلیدی تحت عنوان وفا به عهد و مسئولیت‌پذیری آورده شده است. می‌توان این دسته را مهمترین مضمون سازمان‌دهنده این الگو تلقی کرد. مدیر بیشترین و ویژه‌ترین نقش را در سازمان‌های دولتی که متکی بر هزینه کرد بیت‌المال هستند دارند. عملکرد مدیران و روش‌ها و سبک‌هایی که به کار می‌برند، مستقیماً بازتاب‌کننده جایگاه ویژه آنها در حکومت اسلامی است. امانت دانستن مسئولیت، امانت‌دار دانستن مدیر در برابر بیت‌المال، عدم تلاش برای برعهده گرفتن مدیریت و حرص نداشتن به آن، حساسیت نسبت به بیت‌المال، الگو بودن مدیران برای کارکنان، اسوه بودن در عمل به دستورات خود، مدیر به عنوان مربی عمل می‌کند، نقش شخصیت مدیر و ویژگی‌های وی در تربیت کارکنان، الگو و اسوه بودن مدیران در سطح و نحوه زندگی از جمله مهمترین عوامل مؤثر بر این دسته هستند.

سومین دسته از مضمون‌های کلیدی تحت عنوان حسابگر و دقیق طبقه‌بندی شده‌اند. مدیر سازمان باید نسبت به هزینه‌کردهای خود و سازمان حساس باشد چرا که در سازمان‌های دولتی این هزینه‌ها از بیت‌المال تأمین می‌شود و این امر باعث می‌شود این سازمان‌ها بیشتر تحت نظارت مردم باشند. نظارت دقیق بر رفتار و احوال مدیران ارشد، نظارت بر احوال مدیران به صورت عمومی و مردمی، نظارت دقیق و ارزیابی عملکرد، نظارت دقیق و محاسبه و مطالبه پاسخگویی، حسابرسی دقیق مالی، گزارش‌گیری منظم از حوزه تحت مسئولیت از مهمترین عوامل مؤثر بر این دسته هستند.

چهارمین دسته از مضمون‌های کلیدی به اخلاص و مردم‌داری اشاره دارند. مدیران در فضای تعامل با دیگران و ارتباطات اجتماعی ظرفیت‌های خویش را می‌شناسد و برای به فعلیت رسانیدن آنها برنامه‌ریزی می‌کند. ربط مدیر با مردم در چگونگی زندگی خود و تطبیق آن با زندگی آنان در چشم‌پوشی از عیوب مردم و مدارا کردن با آنها که بسیار مورد توجه حضرت است در مردمی بودن و حضور بین مردم و در خدمت به مردم و محرومان جامعه و ایتم خود را نشان می‌دهد.

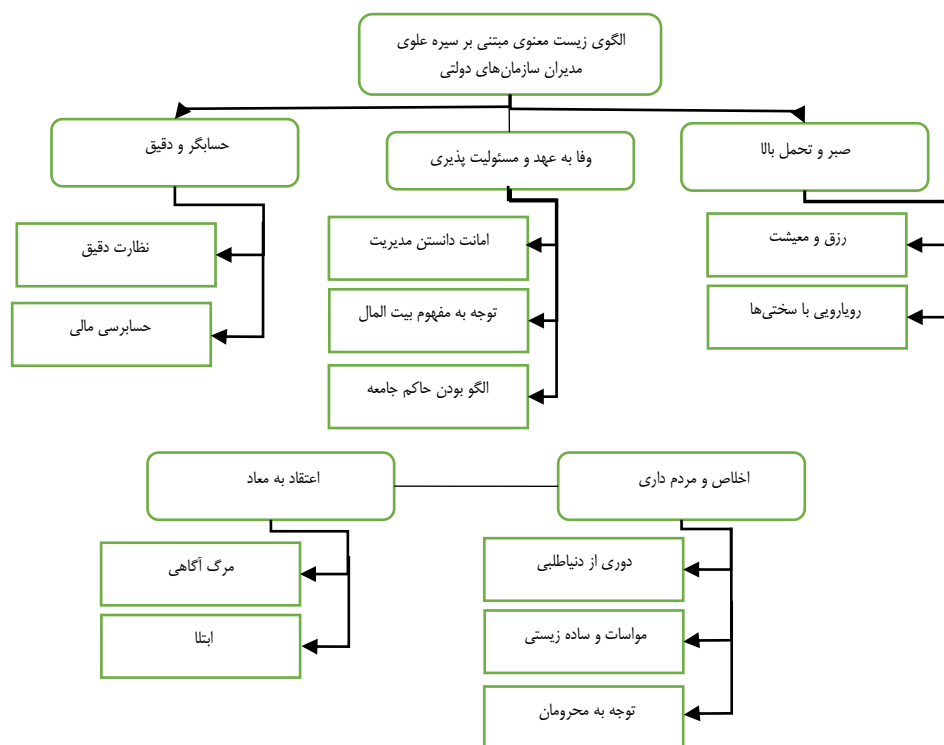
پنجمین دسته از مضمون‌های کلیدی تحت عنوان اعتقاد به معاد دسته‌بندی شده‌اند. مرگ آگاهی و یاد قیامت، آخرت‌گرایی، ابتلا و آزمایش و نقش آن در تربیت، مبتلا شدن مدیر به مردم خود، ابتلا ابزاری برای سنجش و دادن مسئولیت‌های بزرگ، خودارزیابی از مهمترین مضمون‌های کلیدی در این دسته هستند.

جدول ۲. چگونگی تولید مضمون‌های اصلی از مضمون‌های کلیدی

میزان تکرار مضمون‌ها	مضمون‌های کلیدی	مضمون‌های اصلی
۱۴	رزق و معیشت	صبر و تحمل بالا
۱۰	رویارویی با سختی‌ها	
۷	امانت دانستن مدیریت	وفا به عهد و مسئولیت‌پذیری
۱۲	توجه به مفهوم بیت‌المال	
۱۳	الگو بودن حاکم جامعه	

۱۶	نظارت دقیق	حسابگر و دقیق
۵	حسابرسی مالی	
۵	دوری از دنیاطلبی	اخلاص و مردم داری
۱۶	مواسات و ساده زیستی	
۹	توجه به محرومان	
۱۴	مرگ آگاهی	اعتقاد به معاد
۱۳	ابتلا	

با توجه به مطالب ارائه شده در زیر الگوی زیست معنوی مبتنی بر سیره علوی مدیران سازمان‌های دولتی ایران آورده شده است:

شکل ۲. الگوی زیست معنوی مبتنی بر سیره علوی مدیران سازمان‌های دولتی

۳. نتیجه‌گیری

در پاسخ به سؤال پژوهش، نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که الگویی زیست معنوی مبتنی بر سیره علوی که مدیران در دوران حکومت‌داری خود باید به کار بگیرند، دارای ۵ مفهوم صبر و تحمل بالا، وفای

به عهد و مسئولیت‌پذیری، حسابگر و دقیق، اخلاص و مردم‌داری و اعتقاد به معاد (معادباوری) می‌باشد. هر یک از این مفاهیم از زیرمؤلفه‌های مربوط به خود برخوردار است که توجه به آنها، اصول و ابعاد زیست معنوی مدیران را شکل می‌دهد.

مفهوم دولت‌مداری و مدیریت ارکان دولتی یکی از مفاهیم جدید در حوزه سازمان و مدیریت است. در ادبیات غربی، پژوهش‌های مربوط به معنویت در مدیریت عمدتاً در چند مسیر اصلی توسعه یافته‌اند: نخست، رویکرد «معنویت در محیط کار» که بر تجربه معنا، حس تعلق، همسویی ارزش‌های فرد و سازمان و پیامدهایی چون رضایت شغلی و تعهد سازمانی تمرکز دارد (Ashmos & Duchon, 2000; Giacalone & Jurkiewicz, 2003; Milliman, Czaplewski, & Ferguson, 2003; Rego & Cunha, 2008). دوم، رویکرد «رهبری معنوی» که معنویت را در پیوند با انگیزش، چشم‌انداز، نوع‌دوستی و تعهد سازمانی تحلیل می‌کند (Fry, 2003; Fry & Nisiewicz, 2013; Benefiel, Fry, & Geigle, 2014). سوم، مطالعات مربوط به اخلاق، ارزش‌مداری و رهبری اخلاقی در مدیریت و اداره عمومی که مفاهیمی چون خدمت عمومی، پاسخگویی، اعتماد عمومی، و مسئولیت اخلاقی مدیران را برجسته می‌سازد (Terry, 1998; Denhardt & Denhardt, 2000; Cooper, 2012; Lawton & Páez, 2015; Van Wart, 2013). با وجود غنای نسبی این ادبیات، بخش عمده آن در چارچوب معرفت‌شناسی سکولار و کارکردگرایانه شکل گرفته و معنویت را غالباً یا به‌منزله منبعی برای بهبود عملکرد سازمانی و سلامت روان کارکنان تعریف کرده، یا در بهترین حالت به سطحی از رهبری اخلاقی و ارزش‌محور تقلیل داده است. از این رو، این ادبیات هرچند در تبیین برخی کارکردهای فردی و سازمانی معنویت مفید است، در ارائه الگویی جامع برای «زیست معنوی مدیر» که رابطه او را با خدا، خود، مردم و عدالت اجتماعی به‌صورت توأمان تبیین کند، با محدودیت مواجه است. این خلأ به‌ویژه در حوزه مدیریت دولتی آشکارتر است؛ زیرا در این حوزه، مدیر تنها یک کارگزار سازمانی نیست، بلکه امانت‌دار حقوق عمومی، بیت‌المال و نظم اجتماعی است. بر این اساس، پژوهش حاضر با رجوع به سیره علوی می‌کوشد خلأ موجود را از منظر اسلامی - بومی جبران کند و الگویی از زیست معنوی ارائه دهد که فراتر از معنویت ابزاری یا اخلاق اداری صرف، بر پیوند هم‌زمان بندگی، عدالت، مسئولیت عمومی و خودمهارگری اخلاقی استوار باشد. از این رو، خلأ یک رویکرد سوم که بتواند دولت و مدیریت را نه صرفاً بر مبنای عقلانیت ابزاری یا تعارضات اقتصادی، بلکه بر پایه زیست معنوی و اخلاقی مدیران تبیین کند، آشکار می‌شود. الگوی «زیست معنوی مدیران مبتنی بر سیره علوی» که در این پژوهش طراحی و اعتبارسنجی شده است، ناظر به پرکردن همین خلأ نظری است. ویژگی متمایز این رویکرد را می‌توان در مفهوم «دولت نبوی - علوی» جستجو کرد؛ دولتی که بر شالوده ارزش‌های الهی، عدالت اجتماعی، مسئولیت‌پذیری اخلاقی و پیوند هم‌زمان سیاست، اخلاق و معنویت استوار است و ریشه در اندیشه و سیره پیامبر اکرم (ص) و امیرالمؤمنین علی (ع) دارد.

زیست معنوی به معنای رشد و تحول معنوی، تعبد و بندگی، حرکت از ظلمات به سمت نور و روشنایی است که در بسیاری از فرمایشات امام علی (ع) می‌توان این مدل را استخراج کرد. در این مقاله

با بررسی نهج البلاغه و دررالکلم و دررالکلم و همچنین مصاحبه با صاحب نظران علوی زیست معنوی مدیران سازمان‌های دولتی استخراج شد. بر این اساس می‌تواند رشد و تحول معنوی مدیران در قالب ۵ مفهوم صبر و تحمل بالا، وفا به عهد و مسئولیت‌پذیری، حسابگر و دقیق، اخلاص و مردم‌داری و اعتقاد به معاد (معادباوری) متبلور می‌شود. این ۵ مفهوم در قالب سه گام تدوین شده است. گام اول آگاهی‌بخشی و بصیرت‌افزایی است که انسان با شناخت نسبت به خود، خدا، مرگ و ... به بصیرت و معرفت دست می‌یابد. گام دوم دنیاشناسی و برخورد صحیح با دنیا است که به رشد و تحول معنوی انسان کمک می‌کند و ایشان را در برابر وسوسه‌های دنیوی مقاوم و پیروز می‌گرداند و آن را در مسیر رستگاری یاری می‌بخشد. گام آخر نیز خودسازی معنوی است که می‌توان از طریق کسب فضایل و ترک رذائل، در دو بعد فردی و اجتماعی، نظیر کسب تقوا، یقین، زنده نگه داشتن قلب با یاد خدا، امر به معروف، آشتی با خلق، جهاد در راه خدا و ... و ترک رذائل نظیر دوری و فاصله گرفتن از کار زشت، تسلیم گمراهی شدن و ... سطح معنویت فرد و جامعه را ارتقا بخشید. مدیران براساس این مدل طراحی شده می‌تواند راه را برای رشد و کمال خود تسهیل بخشد.

یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که الگوی «زیست معنوی مدیران مبتنی بر سیره علوی» با ارائه مؤلفه‌هایی چون وفای به نذر، معادباوری، اطعام و مواسات، اخلاص و خوف الهی، نوعی بازتعریف از معنویت در عرصه مدیریت و حکمرانی به شمار می‌آید. این مؤلفه‌ها نه تنها به ابعاد فردی معنویت و خودسازی اشاره دارند، بلکه در سطح سازمانی و مدیریتی نیز معنا می‌یابند و به رفتار اداری، عدالت سازمانی و سلامت مدیریت دولتی مرتبط می‌گردند.

در مقایسه با دانش موجود در حوزه «معنویت در سازمان»، می‌توان گفت رویکردهای رایج در ادبیات غرب - که بیشتر بر اساس دیدگاه‌هایی چون Fry(2003) و Giacalone(2003) & Jurkiewicz شکل گرفته‌اند - غالباً معنویت را ابزاری برای ارتقای عملکرد سازمانی و افزایش رضایت کارکنان تلقی کرده‌اند. این نوع نگاه، معنویت را از عرصه اخلاق و بندگی الهی جدا کرده و آن را به سطح کارکردگرایی مدیریتی فروکاسته است. در مقابل، یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در بافت اسلامی، معنویت باید به‌عنوان غایت رفتار مدیریتی فهم شود؛ زیرا در سیره علوی، مدیریت امری اخلاقی، الهی و اجتماعی است که هدف آن تعالی انسان و تحقق عدالت است، نه صرفاً افزایش بهره‌وری. بنابراین، نتایج این تحقیق ضمن تأیید برخی مفاهیم جهانی معنویت سازمانی، به نقد دیدگاه‌های غربی می‌پردازد و مسیر تازه‌ای برای توسعه «پارادایم معنویت مدیریتی اسلامی» پیشنهاد می‌کند.

در پیوند با میدان پژوهش، تحلیل مضامین سیره علوی با شرایط واقعی مدیران سازمان‌های دولتی ایران هم‌خوانی آشکاری دارد. گزارش‌های نهادهای نظارتی کشور، ضعف‌هایی مانند فاصله گرفتن از ساده‌زیستی، ضعف عدالت مدیریتی، و عدم پاسخگویی نسبت به بیت‌المال را برجسته کرده‌اند. از این منظر، الگوی زیست معنوی علوی می‌تواند پاسخی بومی و عملی برای اصلاح رفتار مدیریتی و ارتقای سلامت نظام اداری ایران باشد؛ الگویی که نه تنها ارزش‌های الهی را در مدیریت زنده می‌کند، بلکه قابلیت

اجرائی و آموزشی دارد و می‌تواند مبنای طراحی دوره‌های تربیت مدیران، نظام ارزیابی عملکرد معنوی و دستورالعمل‌های سیاست‌گذاری اداری قرار گیرد.

در تبیین یافته‌ها، استدلال پژوهشگر بر این اصل استوار است که هر نظام مدیریتی برای استمرار کارآمدی، نیازمند پیوندی درونی میان معرفت، اخلاق و عمل است. الگوهای مدیریتی غربی با گسستن این پیوند، به کارکردگرایی صرف گراییده‌اند؛ در حالی که در سیره علوی، دولت و مدیریت عرصه تحقق عدالت، بندگی و خدمت‌گذاری به مردم‌اند. از این رو، الگوی زیست معنوی علوی نه صرفاً یک الگوی اخلاقی، بلکه چارچوبی مدیریتی است که می‌تواند جهت‌دهنده تصمیمات راهبردی، رفتار سازمانی و سیاست‌های عمومی مدیران دولتی باشد.

در جمع‌بندی نهایی، می‌توان گفت این پژوهش شکاف میان ادبیات جهانی معنویت سازمانی و نیازهای نظام اداری ایران را پر کرده است. زیست معنوی مدیران مبتنی بر سیره علوی، بنیانی تازه برای حکومت‌داری اخلاقی و پاسخگو در کشور فراهم می‌آورد و از سطح فردی تا سطح نهادی، پیوند میان ارزش‌های دینی و منافع اجتماعی را تقویت می‌کند. بدین‌سان، این الگو نه تنها بازتاب‌دهنده تجربه اسلامی در مدیریت است، بلکه پیشنهادی نظری و عملی برای تحول در مدل‌های دولت و سازمان در بستر فرهنگی ایران و جهان اسلام به‌شمار می‌آید.

محدودیت‌های پژوهش

این پژوهش همچون سایر مطالعات کیفی و مبتنی بر تحلیل مضمون، با مجموعه‌ای از محدودیت‌ها همراه است که توجه به آن‌ها برای تفسیر نتایج ضروری است.

نخست، داده‌های پژوهش بر پایه منابع روایی و متنی شامل خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه و مجموعه غررالحکم استخراج شده است. تفسیر این متون، هرچند با رعایت اصول تحلیل مضمون انجام شده، اما به‌طور طبیعی متأثر از پیش‌فهم‌ها، نوع نگاه و انتخاب‌های پژوهشگر است؛ از این رو امکان وجود محدودیت‌های تفسیری یا برداشت‌های بدیل در پژوهش‌های آتی وجود دارد.

دوم، فرایند تحلیل مضمون مبتنی بر نمونه‌گیری نظری و هدفمند است؛ بنابراین یافته‌ها الزاماً قابلیت تعمیم آماری به همه مدیران یا همه متون اسلامی را ندارند، بلکه ماهیتاً تبیینی و نظری‌اند و بیشتر در خدمت توسعه الگو و چارچوب مفهومی قرار می‌گیرند.

سوم، بخش اعتبارسنجی الگو بر اساس نظر ۱۵ نفر از خبرگان حوزه‌های مدیریت، علوم سیاسی و معارف اسلامی انجام شده است. اگرچه استفاده از خبرگان با تجربه علمی معتبر، روایی الگو را تقویت می‌کند، اما دامنه محدود خبرگان و تنوع نسبتاً کم تخصص‌ها می‌تواند بر گستره نتایج تأثیر بگذارد. افزایش تعداد متخصصان، به‌ویژه از حوزه‌های اداری و اجرائی، می‌تواند در پژوهش‌های آینده به غنای بیشتر نتایج کمک کند.

چهارم، این پژوهش بر مدیران سازمان‌های دولتی ایران متمرکز بوده است. این تمرکز به دلیل هدف پژوهش و بافت فرهنگی و حقوقی خاص نظام اداری کشور ضروری بوده، اما امکان تعمیم مستقیم

یافته‌ها به سایر حوزه‌ها، مانند سازمان‌های خصوصی، نهادهای غیردولتی یا نظام اداری سایر کشورهای اسلامی، محدود است. مطالعات تطبیقی در آینده می‌توانند میزان کارآمدی و قابلیت انتقال این الگو را روشن‌تر سازند.

پنجم، از آنجا که پژوهش حاضر بر تحلیل متن و نظر خبرگان استوار است، امکان بررسی مستقیم پیامدهای عملی الگوی زیست معنوی در محیط‌های واقعی مدیریتی وجود نداشت. بنابراین لازم است در مرحله بعد، مطالعات میدانی، آزمایش‌های رفتاری یا پژوهش‌های پیمایشی به منظور سنجش تأثیر مؤلفه‌های الگو بر تصمیم‌گیری، انگیزش، سلامت سازمانی و عملکرد مدیریتی انجام گیرد. به‌طور کلی، این محدودیت‌ها از ارزش نظری و بومی الگوی ارائه‌شده نمی‌کاهد، اما نشان می‌دهد که پژوهش حاضر می‌تواند نقطه آغاز مجموعه‌ای گسترده‌تر از مطالعات تکمیلی، تجربی و تطبیقی در حوزه زیست معنوی مدیران در نظام اداری باشد.

منابع

- قرآن کریم.
- احمدی، مسعود (۱۳۹۴). رابطه ویژگی‌های مدیر از دیدگاه اسلام با بهره‌وری در سازمان‌های دولتی. مدیریت اسلامی، ۲۳(۲)، ۱۰۳-۱۱۹.
- اسدی، اسماعیل، کوشکی جهرمی، علیرضا، بانسی، عباداله، و صادقی، رضا (۱۳۹۸). طراحی و تدوین الگوی شایستگی مدیران دولتی ایران. مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۳(۱۰)، ۱۹۷-۲۲۶.
- اکبری‌ان، سید محمد (۱۳۹۵). نقد درونی تبیین دین و معنویت در نظریه پیوند معنویت و عقلانیت، نقد و نظر، شماره ۸۴، ۴-۲۶.
- بی‌آزار، احمد، مرتضوی، مهدی، و شاه‌قلیان، کیوان (۱۳۹۹). ارائه مدلی جهت بازی‌وارسازی مدیریت منابع انسانی در سازمان‌های دولتی. مدیریت منابع در نیروی انتظامی، ۸(۴)، ۵۱-۸۴.
- جلیلی، علی، جاودانی، موسی، و قاسم‌آبادی، وحید (۱۳۹۲). ساده زیستی و الگوی اسلامی پیشرفت، کنگره پیشگامان پیشرفت.
- حاج‌حسینی، رقیه، شجاعی، احمد، و عبدالرحیمی، علیرضا (۱۳۹۸). سنتز پژوهی تبیین مدیریت اسلامی از دیدگاه نهج البلاغه با تأکید بر مدیریت شایسته‌سالار. فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، ۷(۲۸)، ۷۹-۹۷.
- خادمی، مریم، حق‌جو اردکانی، فاطمه، و خدری، سارا (۱۳۹۸). مدل زیست معنوی امام علی علیه‌السلام در نامه ۳۱ نهج البلاغه. فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های نهج البلاغه، ۱۸(۲)، ۱۷۱-۱۹۰.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۵). بیانات مقام معظم رهبری. بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت عید غیر غم.
- خدایاری‌فرد، محمد، غباری‌بناب، باقر، رحیمی‌نژاد، عباس، فقیهی، علی‌نقی، و شکوهی یکتا، محسن (۱۳۹۱). مبانی نظری و روش‌شناسی مقیاس‌های دین‌داری (به انضمام پرسشنامه‌های دین‌داری)، تهران: آوای نور.
- خسروپناه، عبدالحسین، و پناهی آزاد، حسن (۱۳۸۸). نظام معرفت‌شناسی صدرایی، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

- دشتی، محمد (۱۳۸۳). *نهج البلاغه*. ترجمه محمد دشتی، قم، طلوع مهر.
- رشیدی، بهروز، جعفری نژاد، مسعود، و فوزی، یحیی (۱۳۹۸). نقش ساده‌زیستی کارگزاران حکومتی در سلامت نظام جمهوری اسلامی ایران با رویکردی بر نظر امام خمینی (س). *پژوهشنامه متین*، ۲۱(۸۵)، ۵۷-۷۱.
- شاکرنژاد، احمد (۱۳۹۵). ظرفیت نظریه استعاره‌های مفهومی برای استخراج الگوهای قرآنی در تبیین «زیست معنوی». *علوم قرآن و تفسیر معارج*، ۲(۱)، ۹۹-۱۲۸.
- عیبات، عاطی، و مطوری، علی (۱۳۹۴). مبانی مدیریت توانساز در نهج البلاغه. *بصیرت و تربیت اسلامی*، ۱۲(۳۵)، ۴۳-۷۵.
- عرفانی خانقاهی، مهشاد، بهرام‌زاده، حسینعلی، و سعیدی، هادی (۱۴۰۰). ارائه الگوی شایستگی مدیران دانشگاه آزاد اسلامی خراسان رضوی. *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، ۷(۱)، ۳۱۹-۳۳۱.
- علی‌زاده، مهدی. (۱۳۹۴). معرفی معیارها و ارزشهای محوری تعالی در سازمانهای دولتی (مطالعه موردی: سازمانهای دولتی ایران). *پژوهش‌های مدیریت انتظامی (مطالعات مدیریت انتظامی)*، ۱۰(۱)، ۱۰۹-۱۲۶.
- محبی، مهدی، داودی، سیدمحمدرضا، و آقادات، سید رسول (۱۴۰۲). طراحی و تبیین مدل ارتقاء مدیران مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در سازمان تأمین اجتماعی کشور (ستاد مرکزی). *مدیریت تبلیغات و فروش*، ۴(۳۰)، ۱-۱۹.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۰). چکیده ای از اندیشه‌های بنیادین اسلامی، تدوین: محمد مهدی نادری، ترجمه حسین علی عربی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی. *فصلنامه علمی - پژوهشی اندیشه نوین دینی*، ۳۱(۵۰)، ۵۹-۶۱.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۱). *مجموعه آثار استاد مطهری*. ج ۲۱، تهران، صدرا.
- همای، عباس، و دینانی دردشتی، اکرم (۱۳۸۵). آسیب‌شناسی مدیریت سیاسی حاکمان و زمامداران با تأکید بر سیره حکومت امام علی (ع). *پژوهش دینی*، ۱۴(۱)، ۹۵-۱۱۷.
- یعقوبی، ابوالقاسم، عروتنی موفق، اکبر، و فتحی، فتنه (۱۳۹۷). سبک‌های مدیریت در نهج البلاغه. *پژوهشنامه نهج البلاغه*، ۶(۲۱)، ۵۷-۷۶.
- Battaglio, Jr, R. P., Belardinelli, P., Bellé, N., & Cantarelli, P. (2019). Behavioral public administration ad fontes: A synthesis of research on bounded rationality, cognitive biases, and nudging in public organizations. *Public Administration Review*, 79(3), 304-320.
- Boulding, K. E. (1956). General systems theory—the skeleton of science. *Management science*, 2(3), 197-208.
- Gjaltema, J., Biesbroek, R., & Termeer, K. (2020). From government to governance... to meta-governance: a systematic literature review. *Public Management Review*, 22(12), 1760-1780.
- Lapuente, V., & Van de Walle, S. (2020). The effects of new public management on the quality of public services. *Governance*, 33(3), 461-475.
- Osborne, S. P. (2018). From public service-dominant logic to public service logic: are public service organizations capable of co-production and value co-creation?. *Public management review*, 20(2), 225-231.